

Archeologisch Proefsleuvenonderzoek Veststraat - Balen

Eindrapport van het archeologisch onderzoek

i.o.v. Molse Bouwmaatschappij

Lieselot Vandorpe,
Bernard Van Couwenberghe

COLOFON

Opdracht:

Archeologisch proefsleuvenonderzoek
Molse Bouwmaatschappij
Veststraat, 2490 Balen

Opdrachtgever:

Molse Bouwmaatschappij (Nic Janssens)
Bosveld 152, 2400 Mol

Opdrachthouder:

Antea Belgium nv
Posthofbrug 10, 2600 Antwerpen

T : +32(0)3 221 55 00

F : +32 (0)3 221 55 01

www.anteagroup.be

BTW: BE 414.321.939

RPR Antwerpen 0414.321.939

IBAN: BE81 4062 0904 6124

BIC: KREDBEBB

Antea Group is gecertificeerd volgens ISO9001

Identificatienummer:

2230374009/lvd - 2

Datum:

30 november 2011

Status / revisie

Definitief rapport

Vrijgave:

Jan Parys, Account Manager

Controle:

Caroline Ryssaert, Account Manager

Projectmedewerkers:

Caroline Ryssaert, senior Adviseur

Adviseurs:

Lieselot Vandorpe, Projectleider

Bernard Van Couwenberghe, Adviseur

INHOUD

Deel 1: Inleiding.....	5
1. Algemene Inleiding	6
2. Situering	6
3. Doel, Juridisch kader en methodologie van de studie	8
Deel 2: Situering	9
4. Geografische ligging en Reliëf	10
5. Geologie en bodem	10
6. Archeologische en historische context	15
Deel 3: Proefsleuvenonderzoek	25
7. Methode en verloop van het archeologisch onderzoek	26
8. Bodemopbouw	27
9. Archeologische sporen.....	37
10. Synthese proefsleuvenonderzoek.....	41
Deel 4: Evaluatie en advies	43
11. Synthese.....	44
12. Bibliografie	45
Bijlagen	47

BIJLAGEN

BIJLAGE 1	LANDSCHAPSWAARDE RELICTZONE "VALLEI VAN DE GROTE NETE" EN ANKERPLAATS "DE MOST".
BIJLAGE 2	VONDSTENLIJST
BIJLAGE 3	SPORENLIJST
BIJLAGE 4	DETERMINATIELIJST AARDEWERK
BIJLAGE 5	COUPELIJST
BIJLAGE 6	OVERZICHT BORINGEN
BIJLAGE 7	PLAN PROEFSLEUVENONDERZOEK (VOORLOPIGE PLANNEN – NOG GEEN INGEKLEURDE SPOREN)
BIJLAGE 8	PLAN PROEFSLEUVENONDERZOEK + WERFBEGELEIDING (VOORLOPIGE VERSIE)

PROEFSLEUVENONDERZOEK

VERGUNNINGNUMMER: 2001/302

AANVRAGER: LIESELOT VANDORPE

NAAM SITE: BALEN, VESTSTRAAT (MOLSE BOUWMAATSCHAPPIJ).

DEEL 1: INLEIDING

1. Algemene Inleiding

In opdracht van de Molse Bouwmaatschappij heeft AnteaGroup een archeologische prospectie, door middel van een proefsleuvenonderzoek uitgevoerd, voorafgaand aan de inplanting van 26 bejaardenwoningen en de aanleg van een parking.

In het kader van het 'archeologiedecreet' (decreet van het Vlaams Parlement 30 juni 1993, houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium, inclusief de latere wijzigingen) en het uitvoeringsbesluit van de Vlaamse Regering van 20 april 1994, is de eigenaar en gebruiker van gronden waarop archeologische waarden zich bevinden, verplicht deze waarden te behoeden en te beschermen voor beschadiging en vernieling. Dit kan door behoud in situ, als de waarden ingepast kunnen worden in de plannen, of ex situ, wanneer de waarden onomkeerbaar vernietigd zullen worden.

Het proefsleuvenonderzoek is uitgevoerd van dinsdag 6 september tot en met vrijdag 9 september. Aansluitend werd ter hoogte van de bestaande parking een werfbegeleiding uitgevoerd, binnen de hierboven vermelde termijn (cf. VANDORPE, L. 2011).

Het onderzoek en de daarop volgende verwerking en rapportage is uitgevoerd door archeoloog Lieselot Vadorpe (Antea Group nv). Zij is hierbij bijgestaan door archeoloog Bernard Van Couwenberghe (Antea Group nv).

De administratieve begeleiding gebeurde door de Vlaamse Overheid, Agentschap Onroerend Erfgoed (Annick Arts). De contactpersoon bij de opdrachtgever is de heer Nic Janssens.

Voor het tot stand komen van dit rapport is eveneens beroep gedaan op de heer Richard Vermeulen, voorzitter van Erfgoed Balen vzw evenals de heer François Jennen, lid van de Olmense Heemkundige Kring. Graag wil ik hen bedanken voor het verschaffen van aanvullende informatie en het ter beschikking stellen van oude kaarten voor dit onderzoek.

2. Situering

Het terrein situeert zich langsheen de Veststraat te Balen (provincie Antwerpen), een groene woongemeente in de Oosterkempen. Het onderzoeksgebied betreft het perceel 829 D (partim), afdeling 1, sectie A van het kadaster. Het onderzoeksgebied bevindt zich ten zuiden van het centrum van Balen. Het situeert zich centraal tussen de Molse Nete (noorden) en de Grote Nete (zuiden). Tussen het projectgebied en de Grote Nete bevindt zich de Krijnsveldloop¹. Ten westen van het terrein bevindt zich het Kanaal Dessel-Kwaadmechelen.

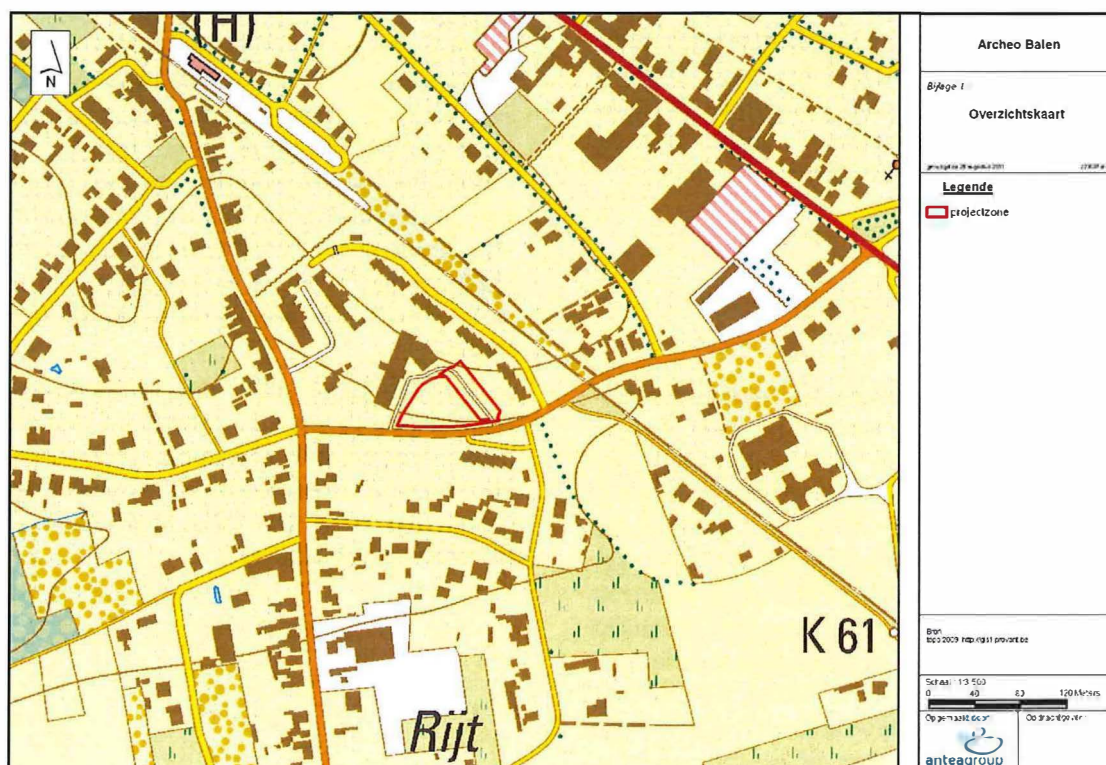
Het projectgebied maakt deel uit van het OCMW woonzorgcentrum "Ter Vest", dat bestaat uit een bejaardentehuis evenals bejaardenwoningen die het te onderzoeken terrein insluiten. De Veststraat vormt de zuidelijke grens van het te onderzoeken gebied. Ten westen bevindt zich de spoorlijn Antwerpen-Hasselt. Het projectgebied is lokaal gekend als 'De Rijt' of 'De Reit'.

---

¹ Deze waterloop is niet op elke kaart van het gebied weergegeven. De naamgeving van deze veldloop is teruggevonden in de Atlas van de Waterlopen uit 1877. Hierin staat deze gekend als waterloop 29. Deze informatie is ons ter beschikking gesteld door Ann Verbeeck, GIS-ambtenaar gemeente Balen, waarvoor dank.

Figuur 2.1 Recente luchtfoto (Agiv, 1:10 000) met weergave van het onderzoeksgebied (rood).

Figuur 2.2 Topografische kaart (AGIV) met lokalisatie van het onderzochte terrein (rood).

3. Doel, Juridisch kader en methodologie van de studie

3.1 DOEL

De onderhavige opdracht bestond uit het uitvoeren van een proefsleuvenonderzoek, indien nodig aangevuld met een archeologische opgraving op de reeds bestaande parking van het OCMW rusthuis 'Ter Vest'. Dit onderzoek spoort archeologische indicaties op en tracht, onder andere met behulp van aanvullende boringen evenals het couperen van sporen, uitspraken te doen met betrekking tot datering, functie, afbakening, densiteit en bewaringsgraad.

Dit onderzoek richt zich op het in kaart brengen van de aan- of afwezigheid van eco- of artefacten die kunnen wijzen op menselijke activiteiten in het verleden. Het onderzoeksterrein bevindt zich op een gekende site, CAI 104754, waarvan wordt uit gegaan dat deze reeds verstoord is. Het hier beschreven onderzoek gaat na of er inderdaad sprake is van verstoring binnen het terrein en of er nog aanwijzingen zijn bewaard van het bestaan van het middeleeuws laathof.

3.2 JURIDISCH KADER

In het kader van het 'archeologiedecreet' (decreet van het Vlaams Parlement 30 juni 1993, houdende de bescherming van het archeologisch patrimonium, inclusief de latere wijzigingen) en het uitvoeringsbesluit van de Vlaamse Regering van 20 april 1994, is de eigenaar en gebruiker van gronden waarop archeologische waarden zich bevinden, verplicht deze waarden te behoeden en beschermen voor beschadiging en vernieling. Dit kan door behoud in situ, als de waarden ingepast kunnen worden in de plannen, of ex situ, wanneer de waarden onomkeerbaar vernietigd zullen

worden.

Het archeologisch onderzoek werd uitgevoerd conform de eisen opgesteld door Onroerend Erfgoed en vastgelegd in de bijzondere voorschriften bij de vergunning voor een archeologisch proefsleuvenonderzoek te Balen, Veststraat (Molse bouwmaatschappij).

3.3 METHODOLOGIE

Bij een archeologisch vooronderzoek worden verspreid over het terrein verschillende sleuven ingepland. Binnen deze sleuven wordt de verstoorde bovengrond verwijderd tot op het archeologisch leesbare niveau, bepaald door de leidinggevende archeoloog. De graafwerken gebeuren door een kraan van minstens 21 ton op rupsbanden met tandenloze graafbak, waarvan de bakkbreedte minstens 1,80m tot 2m bedraagt.

Binnen het onderzoeksgebied worden verschillende profielen opgeschoond, geregistreerd en beschreven zodoende de bodemopbouw te bestuderen en het archeologisch niveau te verifiëren. Het vlak wordt manueel opgeschaafd en sporen en vondsten worden aangekruist/geregistreerd. Dit gebeurt aan de hand van analoge fiches op het terrein. Alle sporen en ingrepen worden na afloop door een topograaf ingemeten. Het onderzochte vlak wordt een digitale tekening (op schaal 1/100) gemaakt van de aanwezige sporen en structuren. De profielen werden digitaal ingetekend.

De resultaten van de veldcampagne worden weergegeven in onderhavig rapport. Ze worden geplaatst binnen hun geografische en archeologische context. Tot slot wordt een waardering en interpretatie opgesteld voor het onderzochte perceel.

DEEL 2: SITUERING

4. Geografische ligging en Reliëf

Balen situeert zich ten oosten van de provincie Antwerpen, op de grens met Limburg. De gemeente maakt onderdeel uit van de Centrale kempen. Binnen deze zone komt één van de drie grote morfologische eenheden voor die Kempen bepalen, met name: de "Depressie van de Schijns-Nete" (met + 18m als laagste punt)².

De Centrale Kempen vertoont een zachtgolvend landschap dat versneden wordt door de talrijke waterlopen van het Nete-bekken. Hierdoor ontstonden langgerekte heuvels, interfluvia en brede moerassige valleien. Hiertoe behoort onder meer de brede vallei van de Molse en de Grote Nete. De vallei bestaat uit grosso modo oostwest gerichte ruggen en dalen met een zwakke reliëfintensiteit, tot maximum 5 m.

Het landschap wordt gedomineerd door weiland evenals door bossen, die hoofdzakelijk bestaan uit naaldbomen. Omwille van de vele zandontginningen, is deze streek eveneens gekend als de 'Kempense Meren'.

Het onderzoeksterrein ligt centraal tussen twee oostwest georiënteerde zandruggen in (cf. figuur 4.2). In het zuidwesten tot westen bevindt zich een lager gelegen gebied (gemiddeld 30,50 TAW) wat overeenkomt met een gekende ankerplaats (cf. deel 3, punt 6). Het onderzoeksgebied is licht aflopend naar het zuiden toe: van ca. 32 TAW (noorden) tot 31 TAW (zuiden). Op microschaal kan dit worden verklaard door de aanwezigheid van de Krijnsveldloop en zijn bedding. Op het dtm is deze zichtbaar door de lage TAW waarden (tussen 30 en 31 TAW, of de 'blauwe' zone op figuur 4.1).

² De twee andere belangrijke morfologische eenheden binnen de "Kempen", is het "Glacis van Beringen-Diepenbeek" en het "Kempisch Plateau" (+ 75 m) (DENNIS: 1992).

5. Geologie en bodem

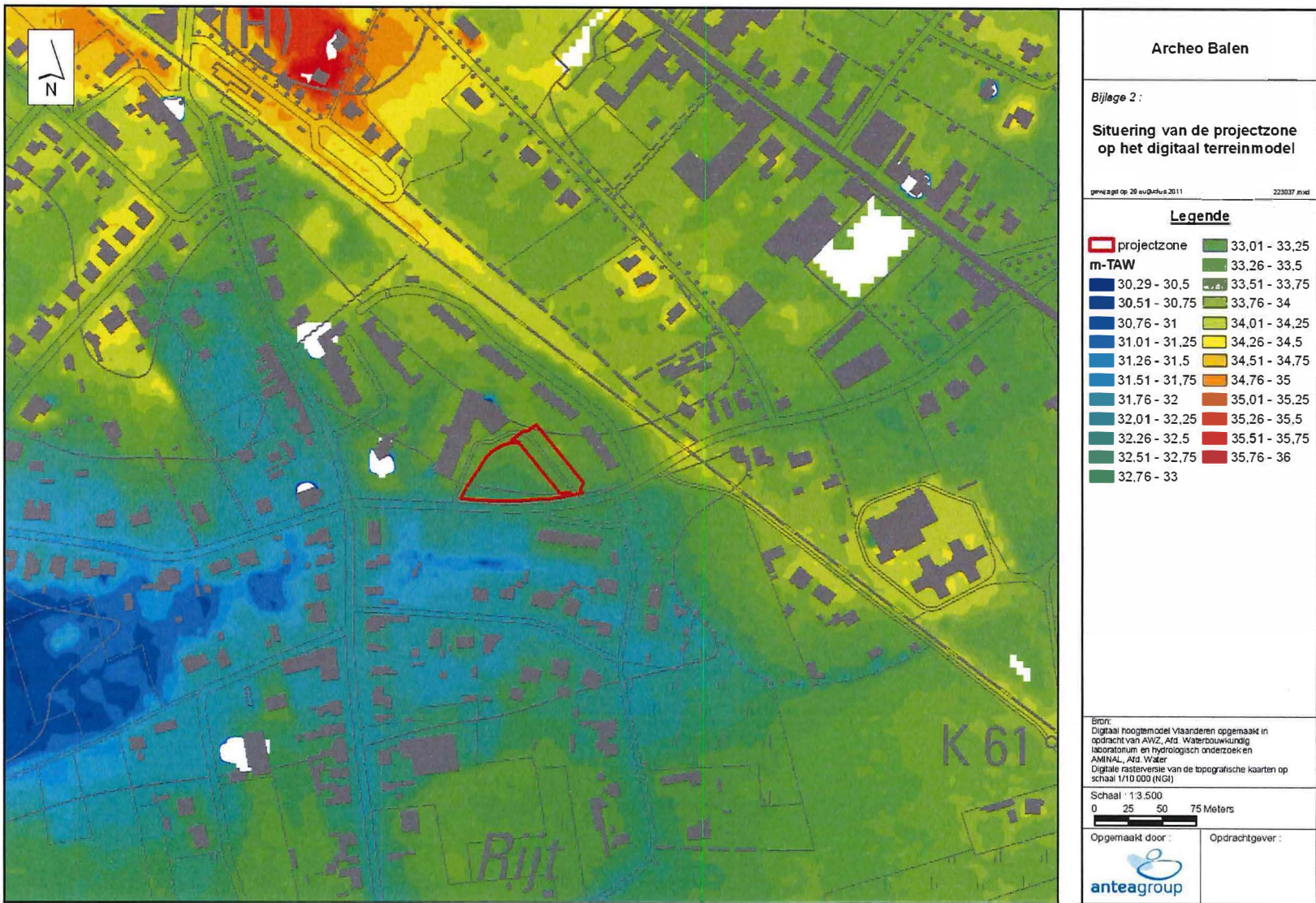
Regionaal geologisch bevindt de Centrale Kempen zich in het "Bekken van de Kempen". Dit wordt gekenmerkt door post-paleozoïsche deklagen die discordant liggen op de Varistische sokkel. Onder het Quartaire dek dagzomen van zuid naar noord en van oud naar jong de formaties van Diest, Kasterlee, Mol, Poederlee en Brasschaat. Een reeks noordwest-zuidoost gerichte extensiebreuken zijn getuigen van de westelijke uitbreiding van de Beneden-Rijngraben.

Buiten de huidige valleien is het overheersende bodemtype zandige grond met variabele vochtigheidsgraad (droog tot zeer droog op hoogten en nat tot zeer nat in depressies). Afhankelijk van het substraat geeft de bodemkaart een witte, gele of groene ondergrond (stenige fase op Diestiaanheuvel) op plaatsen waar het Quartair dun is. Dit type bodems hangt samen met het zandige karakter van de Quartaire deklagen.

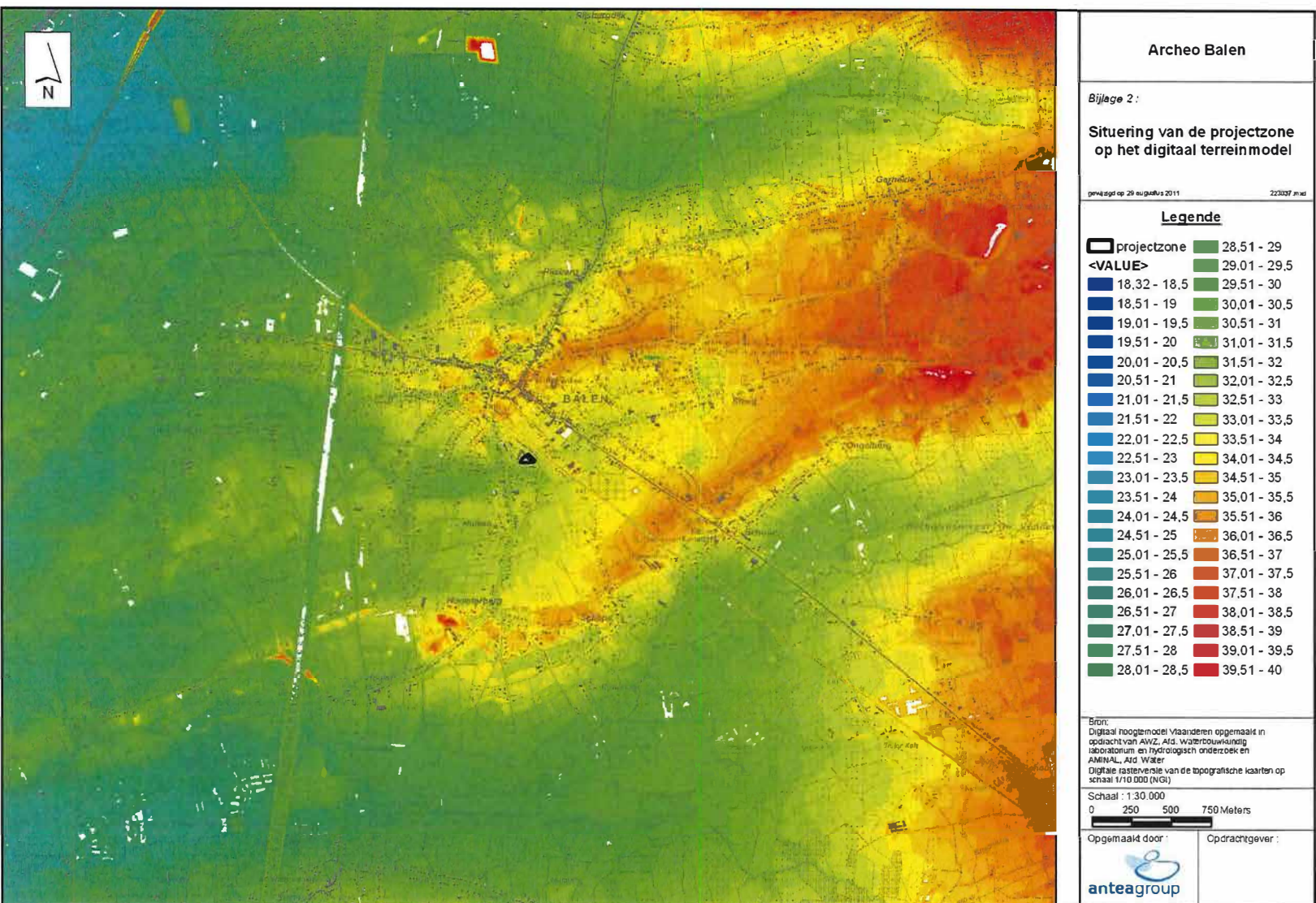
De bodems in de huidige valleien evolueren stroomafwaarts. In de bovenloop van de Grote Nete en de bijrivieren zijn het meestal natte tot zeer natte zandgronden die stroomafwaarts overgaan in lemige zandgronden tot zelfs licht zandleem- en zandleemgronden. In de vallei van de Kleine Nete overheersen lemige zandgronden.

Het onderzoeksterrein ligt in een dal tussen twee zandruggen in. Op de bodemkaart staat het terrein gekarteerd als bebouwde gronden (= OB). Ten zuidoosten is er sprake van een matig natte lemige zandbodem met dikke antropogene humus A horizont (Sdm). Ten westen zijn vier verschillende types zandbodem terug te vinden: droge zandbodem met dikke antropogene humus A horizont (Zbm), matig natte zandbodem met dikke antropogene humus A horizont (Zdmy), matig droge zandbodem met dikke antropogene humus A horizont (Zcm) en tot slot een zeer droge zandbodem met dikke antropogene humus A horizont (Zam).

Figuur 4.1 Situering van het onderzoeksgebied op het dtm.

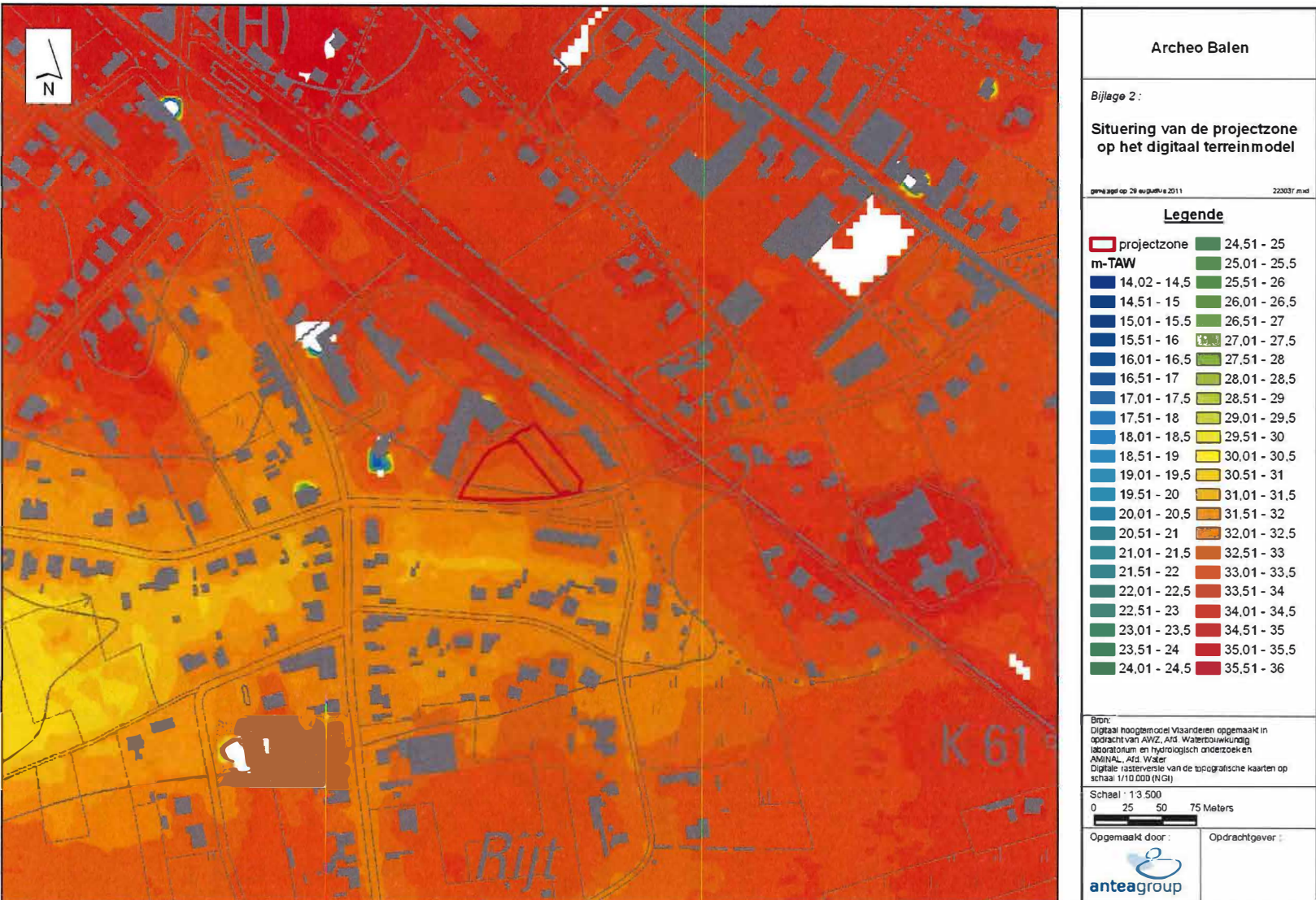

Figuur 4.2

Situering van het onderzoeksgebied in z'n ruimere context op het dtm.

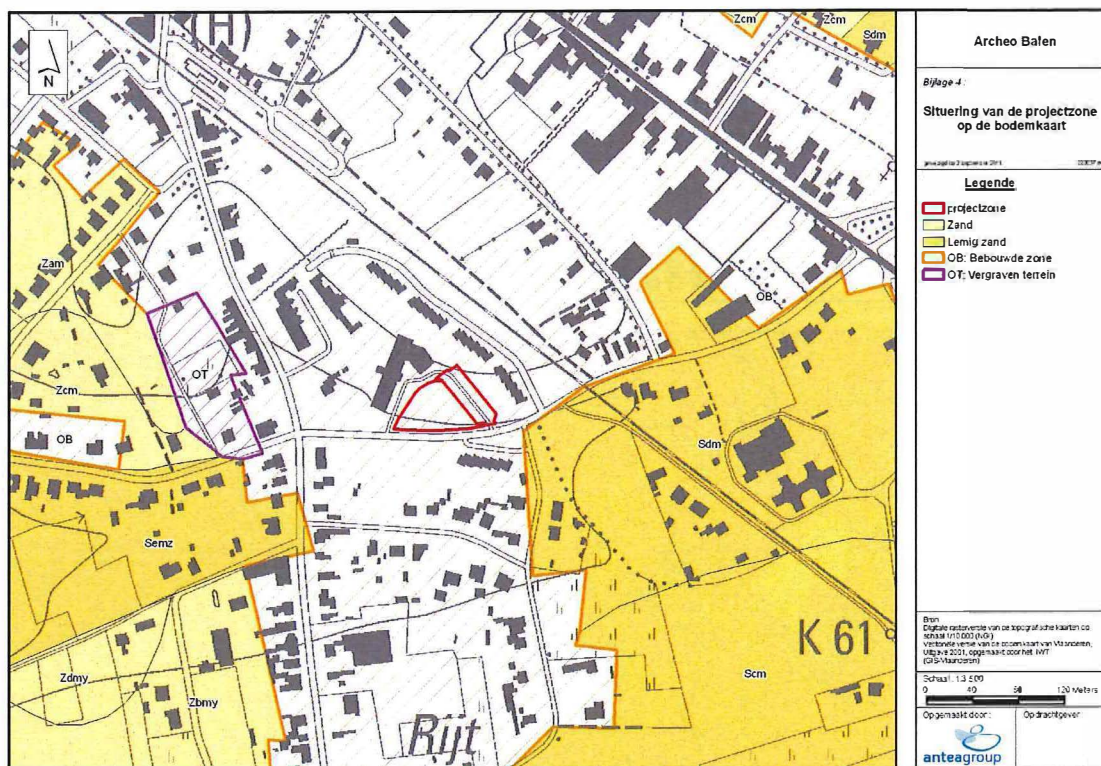

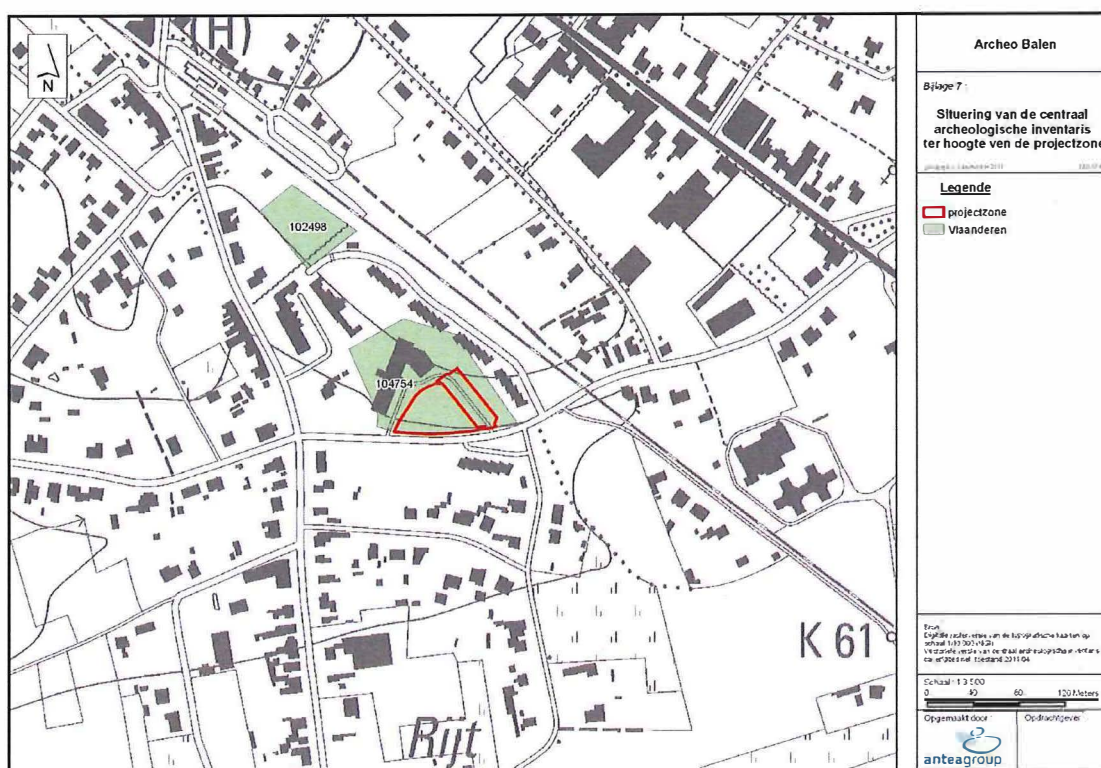
Figuur 4.3

Gedetailleerde situering van het onderzoeksgebied op het dtm.

Figuur 5.1 Bodemkaart ter hoogte van het onderzoeksgebied, schaal 1:10.000 (AGIV 2011)

Figuur 6.1 CAI vindplaatsen in de omgeving van het onderzoeksgebied, gemarkeerd in rood (AGIV 2011).

6. Archeologische en historische context

6.1 ARCHEOLOGISCHE CONTEXT

6.1.1 Situering binnen de Centraal Archeologische Inventaris

Het onderzoeksgebied staat in de *Centraal Archeologisch Inventaris* (CAI) geboekstaafd als locatie 104754. Op deze locatie stond oorspronkelijk een pachthoeve, die door een brand werd verwoest. Rond 1633 werd het gebouw opnieuw opgetrokken, maar dit keer als een laathof³. Dit gebouw bleef gedurende 300 jaar in gebruik (tot ca. 1900). Het verloor zijn rol als laathof en kreeg een nieuwe functie als pastorie. Van het pastoriegebouw is bekend dat het over een waterput en een kelder beschikte. Rond de vorige eeuwwisseling is dit bouwkundig relict overbouwd en vergraven.

Kenmerkend voor het laathof, was de aanwezigheid van een gracht omheen het gebouw (cf. 6.3: historische kaarten). Deze omgrachting is lange tijd in stand gehouden, maar moest tot slot toch wijken voor de bouw van een gasthuis in 1930.

In de direct omgeving bevinden zich nog drie belangrijke CAI locaties. Een gedetailleerd overzicht van deze interessante plaatsen in de buurt van de site, worden weergegeven in

³ Een laathof was in het ancien regime een lagere rechtbank, gebonden aan een heerlijkheid. De eigenaar van een heerlijkheid had vaak het recht om recht te spreken over zijn inwoners of laten. De rechtbank die daarvoor instond werd het laathof genoemd. De organisatie en de leiding werd overgelaten aan een vertrouwenspersoon, de meier genoemd. De meier die het recht sprak in naam van zijn heer werd bijgestaan door voorname inwoners, welke de naam schepenen kregen. Het aantal schepenen kon naargelang de grootte van de heerlijkheid variëren van 4 naar 7. Wanneer de heerlijkheid samen viel met een dorp of parochie werd een laathof een schepenbank genoemd.

onderstaande tabel.

Het plangebied bevindt zich in de relictzone "Vallei van de Grote Nete". Net ten zuiden van de site 'Veststraat', bevindt zich een uitgestrekte ankerplaats⁴ (A 17001), gekend als "De Most". Deze zone heeft een belangrijke historische waarde en kent eveneens een hoge archeologische potentie. Voor een gedetailleerd overzicht van de erfgoedwaarde: zie bijlage 1.

Tabel 6.1 Overzicht archeologische vindplaatsen rond het projectgebied

CAI-nr	Korte omschrijving.
102498	Site Veststraat-Gasthuisstraat. Aantal paalsporen aangetroffen bij de bouw van een kinderdagcentrum. Datering is niet gekend.
103073	vol- tot laatmiddeleeuwse Sint-Andrieskerk.
103078	Aanduiding van een religieus gebouw op de topografische kaart. De site is niet verder beschreven.

⁴ Wordt gedefinieerd als: "een gebied dat behoort tot de meest waardevolle landschappelijke plaatsen, dat een complex van gevarieerde erfgoedelementen is die een geheel of ensemble vormen, dat ideaaltypische kenmerken vertoont vanwege de gaafheid of representativiteit, of ruimtelijk een plaats inneemt die belangrijk is voor de zorg of het herstel van de landschappelijke omgeving" (landschapsdecreet van 16 april 1996).

6.1.2 Opgraving op de Rijt in 1984⁵

6.1.2.1 Algemeen

Het terrein waarop het huidige archeologisch onderzoek is uitgevoerd, kent een lange maar goed gedocumenteerde bewoningsgeschiedenis (cf. supra, 6.2.2). Een van de grote ingrepen die op het terrein plaatsvonden, was de aanleg van het huidige OCMW rusthuis, waarvan de bouw is gestart in 1985. Voor deze werken van start gingen, is een eerste archeologisch onderzoek uitgevoerd op deze site. Dit onderzoek is uitgevoerd door wijlen dr. Jef Hus (Geofysisch centrum KMI) en Ferdi Geerts (Erfgoed Lommel vzw), samen met een team vrijwilligers uit de heemkundige kring Balen.

⁵ Gebaseerd op: VERMEULEN, R. 1987: 10 – 15 en een mondeling gesprek met deze auteur op 10/10/2011 waarvoor dank. Van onderstaande opgraving bleven geen plannen of veldtekening bewaard. Gedigitaliseerde dia's van deze opgraving bevinden zich in bijlage 5 van dit rapport. Deze werden ons ter beschikking gesteld door R. Vermeulen.

Figuur 6.2 Losse scherven die werden aangetroffen bij de opgraving in 1984.

Het doel van dit onderzoek was het terugvinden van sporen gerelateerd aan de oude pastorie en het middeleeuws laathof. Op basis van oude kaarten en foto's is getracht om dit gebouw te lokaliseren binnen het projectgebied van het nieuwe rusthuis. De bevindingen zijn aangevuld door uit uitzetten van een aantal grondboringen om de minder relevante zones voor het onderzoek te bepalen. Voor het uitvoeren van het onderzoek, was het team afhankelijk van de goodwill van de bouwheren. Hierdoor diende de oorspronkelijke doelstelling te worden ingekort.

6.1.2.2 Archeologische sporen

Bij het afgraven van het terrein werden de archeologische sporen vrijwel meteen aangesneden. Er zijn talrijke kuilen teruggevonden waarin aardewerk is aangetroffen. Slechts een beperkt aantal scherven is bewaard gebleven. Een aantal losse scherven die in het kader van deze studie bekeken konden worden, zijn te dateren in de 17de tot 19de eeuw (cf. figuur: 6.2). Aan de 'drinkwaterput van de pastorie', een 'oudere waterput' en het 'voorraadkeldertje' van de pastorie is extra aandacht besteed.

Dankzij de aanwezigheid van droogzuiging was het mogelijk een waterput bloot te leggen en deze volledig te onderzoeken. Op basis van voorhanden zijnde historische bronnen, werd deze put geïnterpreteerd als een drinkwaterput⁶.

De waterput was opgebouwd met bakstenen (cf. figuur: 6.3). Deze stenen kunnen zijn door de oorspronkelijke onderzoekers geïnterpreteerd als lokaal vervaardigde baksteen. "Vermoedelijk zijn deze gemaakt in de 'tjendenschuur', waarvan is gekend dat deze zich 'in de buurt van' de pastorie bevond" (VERMEULEN, R. 1987). Bij het bestuderen van deze bakstenen kan de hypothese van de lokaal in veldovens gebakken stenen worden bevestigd.

⁶ De eerste pastoor die water uit deze put haalde was Pastoor Van den Briel (1633) (VERMEULEN, R. 1987: 10). Van 1901 tot 1914 was het de 'drinkput van de gendarmes'.

Figuur 6.3 Bakstenen aangetroffen op de houten constructie van de waterput

De fundering van deze drinkput bestond uit een eikenhouten constructie met een diameter van ca. 1,80m. Door de bewaring in het water was deze constructie perfect bewaard. Na het lichten werd deze terug samengesteld. De gemiddelde dikte is vastgesteld op 20 cm. Helaas was er geen budget voorhanden om dit hout te conserveren of om verdere natuurwetenschappelijke analyses hierop uit te voeren.

Bij het leeghalen van de put zijn slecht sporadisch artefacten aangetroffen: enkele scherven, ijzeren haken en een zwaar muuranker. In de directe omgeving van deze structuur is eveneens aardewerk aangetroffen. Het merendeel van deze scherven is niet bewaard.

Aan het voorraadmokdeltje van de voormalige pastorie werd eveneens aandacht geschenken. Het oorspronkelijke vloerniveau evenals de gemetselde vakje voor wijnflessen waarvan sprake in de bouwakte (cf. bijlage 2) werden in goed bewaarde toestand aangetroffen. In een niet nader bepaalde hoek van deze structuur is een ingemetselde kroes in steengoed aangetroffen. Deze werd door dhr. Geerts gerestaureerd maar is in de loop der tijden verdwenen uit het Kruiersmuseum. In de directe nabijheid van de voorraadmokdeltje is een ornament

in graniet teruggevonden evenals een bord, door dhr. Vermeulen geïnterpreteerd als een 'visschotel' (cf. figuur 6.5).

Onder de fundamente van het pastoriegebouw is een tweede waterput aangetroffen. Vermoedelijk betreft het een put die toebehoorde aan het middeleeuwse laathof,

Figuur 6.4 Vondsten uit de waterput.

vernield in 1578 (cf. 6.2.2). In het opgravingsverslag wordt deze omschreven als minder groot en minder diep. De bodemconstructie bestond eveneens uit hout, maar in dit geval was deze aangelegd met damplanken. Dit bevestigt een grotere ouderdom van de deze put in vergelijking met de eerder beschreven waterput. Het is niet bekend of er aardewerk is aangetroffen in deze structuur.

6.1.2.3 *Synthese*

Het doel van het uitgevoerde archeologisch onderzoek uitgevoerd op de Rijt, was het documenteren van structuren en artefacten die gelinkt waren aan de uit historische bronnen gekende pastorie en eventueel het laatmiddeleeuwse laathof.

Op basis van historische informatie zijn dhr. Ferdi Geerts en dr. Jef Hus er in geslaagd om de fundamente van de pastorie te localiseren. Wegens tijdsgebrek zijn enkel de drinkwa-

terput en het voorraadkeldertje onderzocht. Dit leverde een weinig artefacten op die gedateerd kunnen worden in de 17de tot 19de eeuw.

Interessant vormt de melding van een waterput die zich onder het vloerniveau van de oude pastorie bevindt. Deze waterput is gedempt bij de aanleg van de pastorie in 1634/1635. Mogelijk is deze structuur geassocieerd met het laatmiddeleeuwse laathof, waarvan geen verdere sporen zijn aangetroffen.

Van de aangetroffen artefacten is slechts weinig bewaard. Alle aangetroffen materiaal kan worden gedateerd in de nieuwe tijd: 17de – 19de eeuw.

Figuur 6.5 Reconstructietekening van de zogenaamde 'visschotel'. (Bron: Vermeulen, R. 1987: 14).

6.2 HISTORISCHE CONTEXT⁷

6.2.1 Algemeen Historische context

Uit de Inventaris Bouwkundig Erfgoed leren we dat de oudste vermelding van Balen, als “Baenle” in de betekenis van plaats aan een baan, dateert uit de dertiende eeuw. Balen was lange tijd eigendom van de abdij van Corbie en als dusdanig één van de voogdijdorpen Mol-Balen-Dessel. Volgens een 16de-eeuwse kroniek schonk Adelhard of Adelardus, kleinzoon van Karel Martel het hem toebehorende domein Mol-Balen-Dessel in 774 aan de benedictijnenabdij van Corbie nabij Amiens (Frankrijk). De historische documenten die deze bewering kunnen staven klimmen voorlopig slechts op tot 1173. Een voogd behartigde alle belangen van de abdij, althans tot 1248 toen de hoge heerlijkheid overging op de hertogen van Brabant; het bestuur was in handen van een schepensbank. Vanuit strategisch oogpunt was de “Voogdij” met een oppervlakte van ongeveer 15.000 ha en Mol als hoofdplaats, zeer belangrijk gezien haar ligging op de grens met het Prinsbisdom Luik en Holland. De abdij van Corbie verkocht in 1559 het grondheerlijk bezit aan Godfried van Bocholtz; latere eigenaars waren de families van Hoensbroeck, de Renesse, d’Isendoorn à Blois en von Fürstenberg. De hoge heerlijkheid werd vanaf 1626 verpand aan de families van Mol, Bouton, Roelants, Carena, Cano, de Wal van Masbourg. Tijdens de Franse Revolutie hield de Voogdij Mol-Balen-Dessel op te bestaan en werden de drie gemeenten gescheiden.

De abdij van Corbie heeft hier evenwel nooit kerkelijke jurisdictie gehad; de eerste kerk van Balen was immers gelegen in het gehucht Scheps, dat de eerste dorpskern vormde en behoorde bij een oud domein in handen van de Sint-Amorsabdij van Munsterbilzen; in 1266-1267 overgedragen aan de abdij van Averbode. In de loop van de 13de eeuw werd

de kerk naar het centrum overgebracht.

Het eeuwenoude uitzicht van Balen onderging een grondige wijziging eind 19de eeuw toen een deel van het oorspronkelijke heidegebied “La Grande Bruyère” ontgonnen werd. In Schoorheide ontstond een nieuwe landbouwnederzetting en in het gehucht Wezel in het noordoosten van de gemeente werden industriële complexen ingeplant: Vieille Montagne (1889) en de dynamietfabriek (1881). Deze ontwikkeling werd bijkomend gestimuleerd door de aanleg van het kanaal Dessel-Kwaadmechelen en een aftakking van het Kempisch Kanaal naar Beverlo in de periode 1854-1857 en van de spoorlijn Mol-Hasselt en Mol-Neerpelt, respectievelijk in gebruik genomen in 1878 en 1879. De industriële expansie, voornamelijk gelegen in Balen-Wezel ging gepaard met een forse bevolkingsexplosie; parallel daarmee werd de tuinwijk Balen-Wezel aangelegd.

6.2.2 Historische bronnen met betrekking tot de site

De vroegste historische bron die ons informeert over het projectgebied, is Bona Delineata in: Charta de Rijt. Deze bron, die onderdeel uitmaakt van het *Repertorium Archivorum Averbodiensis Monasterii*⁸, vermeldt dat de Abdij van Averbode een pachthoeve bezat op de terreinen aan de Rijt. Nadat deze hoeve net als quasi het volledige dorp, in 1578 werd verwoest door Spaanse soldaten, werd deze niet opnieuw opgebouwd.

Het prelaat van Averbode liet 56 jaar later (1634/1635) op dit perceel een pastorie bouwen voor de pastoors van de kerk van Balen. Deze pastorie is omgeven door een schans⁹, watergracht of “graaf” (GEBOURS, A. 1907: 129). In het archief van Averbode zijn de aanbestedingsdocumenten voor het oprichten van deze pastorie bewaard gebleven (cf. bijlage

⁸ Nr. 4945 in het Kerkelijk Rijksarchief.

⁹ De schans lag wellicht ook al rond de oude pachthoeve van Averbode. Deze behoorde tot het zogenaamde “laathof van Scheps”. Dit werd in 1266 door Nicolaes van Olmen aan de abdij van Averbode geschonken (VAN HULSEL, A. 2000: 284).

⁷ Deze korte bespreking is eveneens gebaseerd op volgende werken: MICHIELS J. et al 1987, MICHIELS J. et al 2000, HEYLEN, S. et al 2005).

2). De eerste pastoor die dit gebouw betrok is Pastoor Cornelius Van Ham. Het gebouw bleef functioneren als pastorie tot 15 december 1902. Toen verhuisde de pastoor naar een huurhuis in het centrum van Balen, in afwachting van de bouw van een nieuw pastoorshuis (GEBOURS, A. 1907: 132).

Na de verhuis van de pastoor nam de toenmalige Rijkswacht zijn intrek in het gebouw (cf. figuur 6.6). Aan het begin van WO I, op 27 september 1914, schoten rijkswachters aan Hoolstmolen op enkele Duitse soldaten, waarbij een officier (Käse) werd getroffen welke later overleed in het ziekenhuis in Mol (JAMAR, H. 1967: 17). Uit wraak staken de Duitse soldaten onder andere de gendarmerie in brand (KEMPS, F. 1914: 16 – MERTENS, K. 2008: 71-72).

6.3 HISTORISCHE KAARTEN

6.3.1 Kaartenboek van Averbode

De Norbertijnen abdij van Averbode bezat een stuk land op de "Ryt" te "Baenle", waar vroeger een pachthoeve had gestaan. In de periode 1650-1680 werd opdracht gegeven aan de landmeter Cornelis Lowis om het volledige domein van de abdij op te meten. Dit resulteerde in een boek dat 59 kaarten omvat: 33 kaarten van het grondbezit van de abdij, de tiendenkaart van Rotselaar en 25 kaarten van pastoorsgoederen in de door de abdij bediende parochies in de huidige provincies: Limburg (25 kaarten), Vlaams-Brabant (14), Antwerpen (12), Noord-Brabant (NL) (4), Limburg (NL) (2) en Waals-Brabant (2).

Bij elke kaart wordt de lijst van de genummerde percelen en hun oppervlakte weergegeven. Verder bevatten de kaarten niet alleen de afbeelding van talrijke dorpskernen en enkele steden, maar ook van galgen, hoeven, kerken en kapellen, pastorieën, schansen, molens, etc. Deze kaarten vormen dan ook nauwkeurige figuratieve bron en bezitten een schat aan historische informatie. Het originele boek wordt bewaard in het Rijksarchief te Leuven. In 1997 werd door E. Van Ermen een boek uitgebracht waarin deze kaarten gepubliceerd zijn.

Figuur 6.6 Oude postkaart met de afbeelding van de Gendarmerie te Balen (Bron: Heemkundige Kring Balen).

Op folio 33 tot en met 35 van dit kaartenboek (cf. bijlage 3) bevindt zich cartografische informatie met betrekking tot Balen: als eerste wordt een algemeen overzicht van Balen getekend, in tweede instantie worden de eigendommen van de Abdij weergegeven (cf. figuur 6.7). De pastorie met zijn grachten is zeer gedetailleerd getekend door Lowis. Centraal op het domein bevindt zich een statig huis met rokende schoorsteen. In het zuidoosten van het omgrachte gebied, bevinden zich een zevental velden. In de zuidwestelijk hoek bevindt zich een poortgebouw, omgeven door een aantal bomen. De brug verbonden met dit gebouw, was hoogstwaarschijnlijk de enige toegangspoort tot dit domein.

6.3.2 *Ferrariskaart*

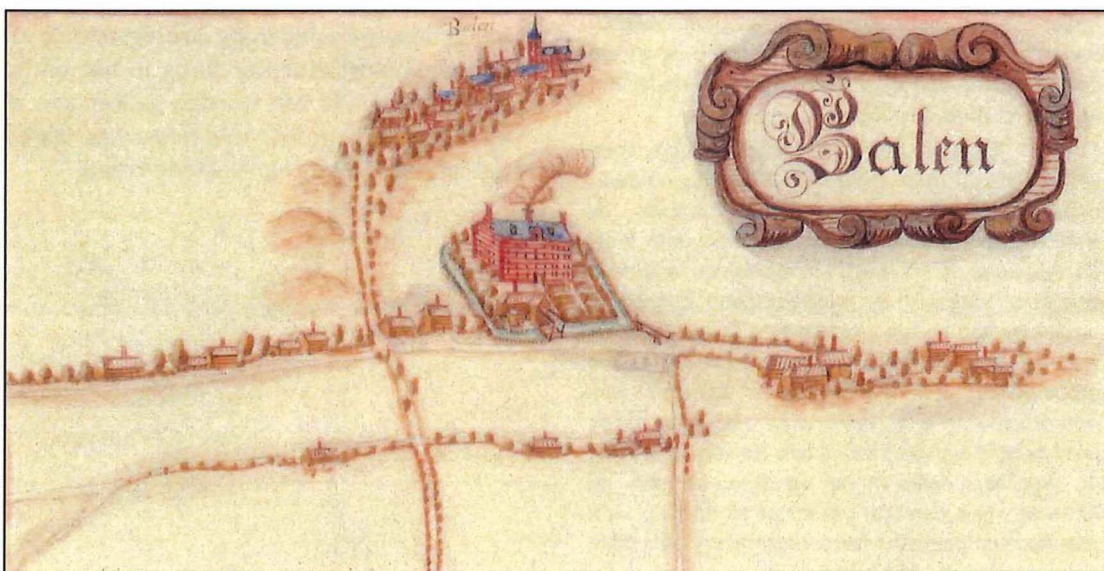
In opdracht van Keizerin Maria-Theresia en Keizer Jozef II werden de Oostenrijkse Nederlanden gekarteerd onder leiding van generaal Joseph-Jean-François graaf de Ferraris (1726-1814). Deze eerste systematische grootschalige topografische kartering op schaal 1:11 520 (1771 – 1778) leidde tot een veelkleurig handschriftkaart –Kabinetskaart genaamd – in drie exemplaren waarvan de Koninklijke Bibliotheek Albert I te Brussel er één bezit.

De voorstelling van de bebouwing gebeurde in een aantal klassen. Waar in de stedelijke gebieden volledigheid onmogelijk was, werden in de rurale zones de individuele fysische elementen van het landschap gedifferentieerd.

Het bodemgebruik werd voorgesteld in een beperkt aantal klassen, waarbij het militaire nut van de klassen duidelijk is (bossen al dan niet met kreupelhout, bebouwde-onbebouwde gronden, hagen,...)

De memoires van toelichting geven verder commentaar over de teelten en het potentiële bodemgebruik. Daarnaast besteedt de kaart aandacht van het wegennet, waarbij de memories van toelichting de seizoensgebonden bruikbaarheid beschrijven. De mijnbouw en industriële verwerking wordt in kaart gebracht met toelichtingen in de memoires (<http://www.ngi.be>).

Het perceel dat onderwerp is van ons archeologisch vooronderzoek, gemarkeerd met rood, bevat een deel van de oostelijke en zuidelijke gracht van het op de kaart afgebeelde hof. Op deze 18de eeuwse afbeelding zijn twee gebouwen afgebeeld gegroepeerd rond een binnenplein. Ze situeren zich binnen een min of meer vierkant hof dat een volledig en vrij brede omgrachting kent. De zuidelijke

Figuur 6.7 Detail uit het Kaartenboek van Averbode met de afbeelding van de pastorie op het Rijt.

lijke grens bevindt zich parallel aan de huidige veststraat. Beide weergegeven gebouwen, waaronder vermoedelijk het middeleeuwse laathof, bevinden zich net buiten het huidige onderzoeksgebied¹. Op de kaart struikgewas te herkennen in de westelijke helft dit gebouw, vermoedelijk de weergave van een tuin en/of boomgaard.

In de omgeving zijn verschillende sporen van bewoning terug te vinden, waaronder de dorpskern van 'Baenle' ten noorden en het gehucht 'H. Stheegd' net ten oosten van de huidige onderzochte terreinen. Verder wordt het hof volledig omringd door gecultiveerde wei- en akkerlanden.

Speciale aandacht gaat uit naar een tweede schans (cf. bijlage 4), omringd door verschillende percelen weiland, die zich op ca. 500m ten westen van het plangebied bevindt. Direct naast de omwalling is een gebouw weergegeven op de Ferrariskaart. Op basis van deze georeferencierte kaart, stemt dit overeen met het gebied tussen de huidige Schuttersstraat en de knik gemaakt door Holven². Op deze locatie is de Krijnsveldloop nog gedeeltelijk aanwezig, evenals twee plassen, mogelijke relictten van deze site³.

1 Op basis van de georeferencierte kaart (cf. figuur 6.8) kan aansluitend met het archeologisch onderzoek uitgevoerd in 1984, worden bevestigd dat de locatie van deze gebouwen zich onder het huidige rusthuis bevinden.

2 "De naam Holven wijst op een laaggelegen ven, begrensd door twee heuvelruggen, namelijk noordwaarts de Bosberg en zuidwaarts de Nagelsberg. Ertussen vloeide van oost naar west de Steegloop die de Reydt en het Holven in tweeën verdeelde. Reeds in de middeleeuwen stonden er op het Holven verschillende lemen huisjes omwille van de zeer vruchtbare grond. Eveneens van groot belang voor het Holven was "De Poel": een natuurlijke waterplas. In de nabije omgeving van de poel bevond zich de Schans van Holven (cf. bijlage 4), diep verscholen in het struikgewas waar de bewoners in tijden van oproer of plundering zocht met have en goed konden terugtrekken" (Michiels, J.; Vermeulen, R. 1987: 316-317).

3 Deze locatie is niet weergegeven in de CAI database.

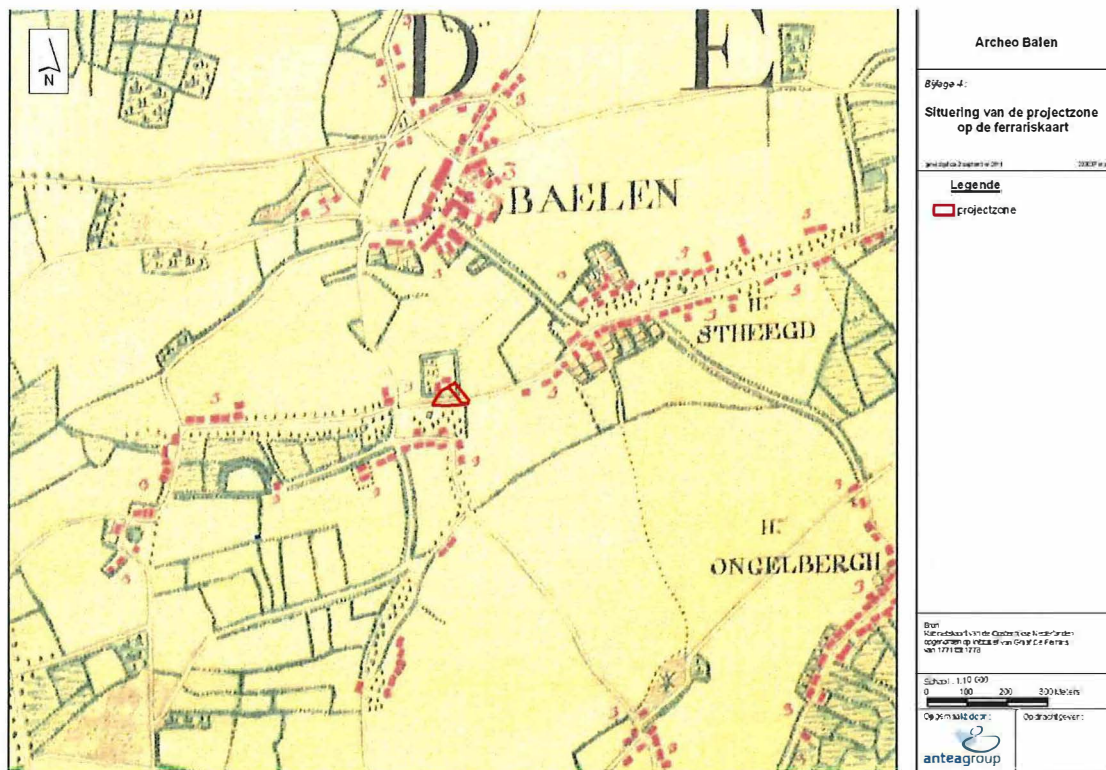
6.3.3 Atlas der buurtwegen

De Atlas der buurtwegen werd opgemaakt ter uitvoering van de wet van 10 april 1841, die de gemeentes verplicht een inventaris op te stellen van alle buurtwegen die op dat ogenblik op hun grondgebied bekend zijn. De buurtwegen werden in kaart gebracht in een atlas der buurtwegen, met een beschrijving van de betrokken percelen en hun eigenaars (<http://www.giswest.be>).

Deze atlas schets vrijgeloopend beeld van het aan het onderzoek onderworpen perceel. Beide huizen zijn nog steeds aanwezig en de binnenplaats met een brug over de gracht is zeer duidelijk weergegeven op deze kaart. De opdeling binnen de grachten is veranderd. Bij Ferraris is er sprake van een oostwest verdeling met in het westen een boomgaard. In 1842 doet er zich een noordzuid verdeling voor binnen de grachten. De noordelijke helft is volledig leeg en op de kaart zijn geen indicaties terug te vinden over mogelijke activiteiten.

Opmerkelijk is dat een aantal huizen, in het bijzonder de huizen die zich aan de overkant van de Veststraat bevonden op de Ferrariskaart, een kleine 100 jaar later verdwenen zijn. De huidige 'Rozenstraat', op de Atlas der buurtwegen aangeduid als 'weg nummer 29', is doorgetrokken tot aan de Veststraat.

Zowel op de Ferrariskaart, als op de Atlas der buurtwegen vinden we de omgrachting van een bewoningsstructuur terug in het onderzoeksgebied. Dit kan worden gelinkt aan de aanwezigheid van het middeleeuwse laathof dat later de functie van pastorie kreeg.

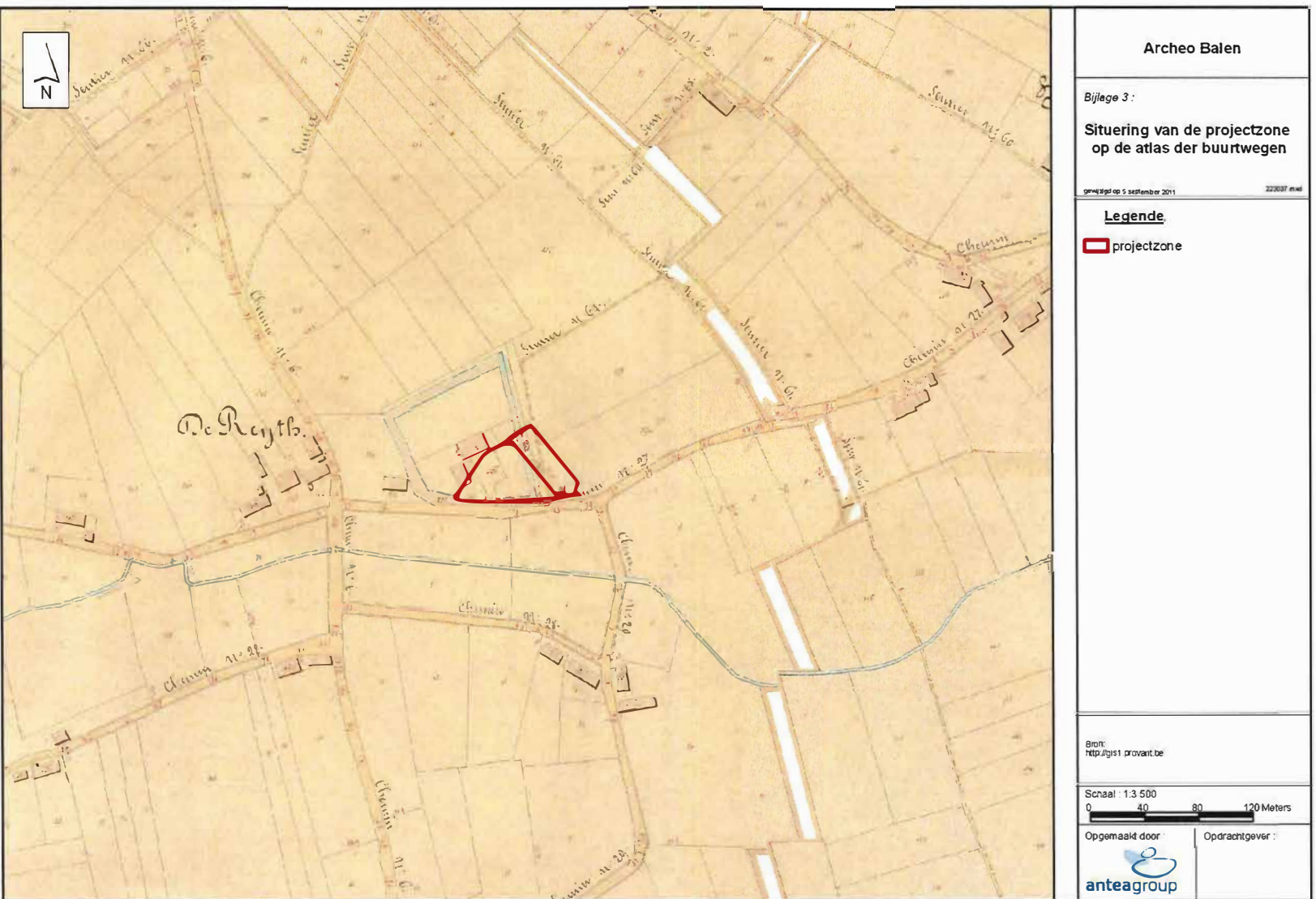

Figuur 6.8 Uitsnede Ferrariskaart met aanduiding onderzoeksgebied (Koninklijke Bibliotheek van België 2011).

Figuur 6.9 Gedetailleerde uitsnede uit de Ferrariskaart met aanduiding van het onderzoeksgebied (Koninklijke Bibliotheek van België 2011).

Figuur 6.10

Atlas der Buurtwegen met aanduiding onderzoeksgebied (GisWest 2011).

DEEL 3: PROEFSLEUVENONDERZOEK

7. Methode en verloop van het archeologisch onderzoek

Het veldwerk met betrekking tot het proefsleuvenonderzoek gebeurde tussen dinsdag 6 september en 9 september 2011. De sleuven werden waaiervormig en dwars op de Veststraat aangelegd. Dit was de enige haalbare optie, rekening houdend met het vrijhouden van de branduitweg van het ruisthuis 'Ter Vest' en met het vrijwaren van de waterleiding die van het gebouw richting veststraat loopt. Op die manier verliepen de sleuven eveneens dwars op de lichte helling. Door de sleuven op dergelijke manier te oriënteren, kan een beter zicht verkregen worden op de begrenzing van de eventuele grachten. Bovendien biedt deze oriëntatie het voordeel dat er een transect

dwars op de helling wordt verkregen, die de variërende bodemopbouw weergeeft.

Omwille van de differentiële bewaring van het bodemprofiel, varieert de diepte van de ingreep. Bij de aanleg van de profielput van sleuf 1 (cf. punt 8), bleek dat het archeologisch niveau zich op ca. 1,80m onder het maaiveld bevindt. Door de zeer onstabiele grond en de aanwezigheid van diverse puinlagen is beslist om deze sleuf slechts tot op gemiddeld 0,75 m uit te diepen. In sleuf 2 tot en met 4 is het archeologische vlak wel aangesneden. Het niveau van het archeologisch vlak kent een vrij grote schommeling binnen het gebied. Terwijl op de hoogste zone (sleuf 2), het vlak op ca. 1,30m onder het maaiveld werd aangelegd, loopt dit op tot 2m onder het maaiveld in het zuidelijk gedeelte van sleuf 4.

De sleuven werden met een afstand van 12 m (middenpunt tot middenpunt) aangelegd. Bij het graven werd hinder ondervonden door de aanwezigheid van boomstronken in

Figuur 7.1 Sfeerbeeld tijdens de graafwerkzaamheden

de ondergrond. Mede hierdoor en eveneens door de driehoekige vorm van het terrein en de aanwezigheid van bomen en nutsleidingen, was het vaak moeilijk om de kraan in een stabiele, horizontale positie te brengen. Dit had tot gevolg dat bepaalde zones van de graafwerkzaamheden onregelmatig zijn.

Een archeoloog stond in voor de begeleiding van de kraan, alsook het opschonen van het vlak en de profielen evenals het aankrassen van sporen en vondsten. Een tweede archeoloog volgde en registreerde deze zaken met behulp van standaard sleuvenfiches. Dergelijke fiches laten toe de sporen te schetsen op schaal 1:100 en beschrijvingen toe te voegen. Vervolgens werden sporen en profielen gefotografeerd. Vondsten werden onmiddellijk in gripzakken opgeborgen, terwijl sporen werden aangeduid met een plastic fiche met vermeldingen van nummer. Deze werden aansluitend door een topograaf ingemeten met behulp van een gps/Total station, met inbegrip van alle ingrepen.

Er werd minimaal 1 bodemprofiel per sleuf geregistreerd. In sleuf 2 is slechts één profiel aangemaakt, zowel in sleuf 2 als sleuf 3 werden 2 profielen opgeschoond, en in sleuf vier zijn 3 profielen bestudeerd. Op basis van deze informatie wordt in dit rapport een lengteprofiel weergegeven die een goed inzicht geeft op de variërende bodemopbouw en topografie (cf. hoofdstuk 8).

Door de afwezigheid van archeologisch relevante sporen en door de talrijke recente verstoring die werden aangetroffen, is beslist om geen kijkvenster aan te leggen.

Tot slot zijn 10 sporen gecoupeerd en 12 sporen werden aangeboord. De coupes waren enerzijds op gericht na te gaan of de sporen wel degelijk antropogeen waren. Aangezien de sporen vervaagd waren en in de heel wat bioturbatie aanwezig evenals natuurlijk sporen met een vergelijkbare kleur; was de determinatie niet steeds eenduidig. Voor de selectie van de sporen is vooral gekeken naar potentiële sporenclusters zodoende een gefundeerd advies te kunnen formuleren in verband met het uitvoeren van een eventueel vervolgonderzoek.

8. Bodemopbouw

Op basis van het archeologisch proefsleuvenonderzoek, is het mogelijk een gedetailleerd beeld te beschrijven van de bodemopbouw voor het aan het onderzoek onderworpen terrein. Op basis van het de aanleg van de profielen, kunnen verschillende profieltypes geïdentificeerd worden binnen het terrein.

Eerst zullen de verschillende types worden weergegeven en beschreven. Als synthese worden de verschillende bodemprofielen naast elkaar gezet, zodoende een mooi overzicht te hebben van de opbouw binnen het onderzoeksgebied.

8.1 TYPE 1 –PROFIEL: AP1 – O1 – AP2 – O2 – O3 – AP3 – E -C

Slechts één profiel komt meermaals voor binnen het onderzocht terrein. Dit type profiel wordt beschreven aan de hand van profiel 1 in sleuf 3. In de tabel wordt de diepte aangegeven vanaf het maaiveld. Deze beschrijving gaat eveneens op voor profiel 1 in sleuf 1.

Figuur 8.1 Voorbeeld van een bodemprofiel type 1: Ap1 – O1 – AP2 – O2 – O3 – AP3 – E- C

Tabel 8.1 Bodemprofiel type 1: Ap1 – O1 – AP2 – O2 – O3 – AP3 – E- C

UNESCO-Code	Diepte	Beschrijving
Ap1	0cm – 10 cm	Heterogeen, donkerbruin, zand. Humeus, veel bioturbatie.
O1	10cm – 13cm	Homogeen, lichtgeel tot geel zand. Zeer grove korrel. Vermoedelijk mix met grind.
Ap2	13cm – 38cm	Heterogeen, donkerbruin tot zwartbruin. Zand. Veel baksteen en baksteenpuin, houtskool, kiezels. Onderaan bevindt zich een IJzerband.
O2	38cm-49cm	Homogeen, geel tot geelbruin. Zand. Sterke gelaagdheid waar te nemen. Quasi steriel.
O3	49cm-71cm	Homogeen, groengrijs. Fijn zand. Gelaagdheid aanwezig, maar minder uitgesproken dan O2. Quasi steriel. Deze laag verdwijnt regelmatig (cf. figuur 8.1)
Ap3	71cm-111cm	Homogeen. Zwarte laag. Zand met minimale leemfractie. Baksteen, baksteenpuin, (modern) aardewerk, bioturbatie, plantenwortels.
E	111cm-126cm	Homogeen. Wit tot lichtgrijs. Zand met minimale leemfractie. Quasi steriel.
C	126cm - ...	Homogeen (licht geaderd). Groengrijs tot grijsgeel. Zand met minimale leemfractie. Zeer weinig bioturbatie.

8.2 TYPE 2 - PROFIEL IN GRACHT: AP1 – O1– AP2 – O2 – OT

In het profiel 2 van sleuf 1 (het zuidelijk gelegen profiel), werd de gracht van het middel-eeuwse laathof aangesneden (cf. VANDORPE 2011). In de profielput bevond de gracht zich onder twee ploeglagen en twee ophogingslagen. Bij de studie van het profiel, werden drie verschillende vullingslagen vastgesteld.

Figuur 8.2 Voorbeeld van een bodemprofiel type 2: Ap1 – O1 – Ap2 – O2 – OT

Tabel 8.2 Bodemprofiel type 2: Ap1 – O1 – Ap2 – O2 – OT

UNESCO-Code	Diepte	Beschrijving
Ap1	0cm – 40cm	Heterogeen, donkerbruin, zand. Humeus, veel bioturbatie.
O1	40cm – 105cm	Heterogeen, donkerbruin tot bruin. Zand. Veel antraciet. Matig bioturbatie. Baksteenpuin, glas, plastic. Laag heeft een sterk verrommelde indruk. Weinig plantenwortels.
Ap2	105cm – 123cm	Heterogeen, donkerbruin tot zwartbruin. Humeus. Bioturbatie. Veel plantenwortels. Weinig baksteenpuin.
O2	123 cm – 135 cm	Homogeen, lichtgeel tot geel zand. Zeer grove korrel. Vermoedelijk mix met grind.
OT	135cm – 146cm	Homogeen, donkerbruin zand. Veel bioturbatie en plantenwortels. IJzeraccumulatie, baksteenpuin, glas.
	146 cm – 156 cm	Homogeen, donkerbruin, bruin tot bruingeel. Zand met minimale leemfractie.
	156cm - ...	Homogeen, donkerbruin zand. IJzeraccumulatie, baksteenpuin, glas, plastic. Boring uitgevoerd tot 2,50m. Het C-horizont is hierbij niet aangesneden.

8.3 TYPE 3: PROFIEL MET PUIN- & BRANDLAAG: AP1 – O1 – OT – AP2 – E – C

De bodemopbouw die kenmerkend is voor profiel 1 sleuf 2, komt enigszins overeen met hierboven beschreven type 1. Opmerkelijk is echter dat zich onder de eerste ophogingslaag sprake is van een antropogene laag met bouwpuin. Onderaan deze laag bevindt zich een zwarte laag die enorm houtskoolrijk is en sterk doet denken aan een brandlaag. Deze laag kent geen continue aanwezigheid binnen de onderzochte sleuf.

Figuur 8.3 Voorbeeld van een bodemprofiel type 3: Ap1 – Ap2 – OT – Ap3 – E – C

Tabel 8.3 Bodemprofiel type 3: Ap1 – Ap2 – OT1 – OT2 – Ap3 – E – C

UNESCO -Code	Diepte	Beschrijving
Ap1	0cm – 15cm	Heterogeen, donkerbruin, zand. Humeus, veel bioturbatie.
AP 2	15cm – 38cm	Heterogeen, donkerbruin tot bruin. Humeus. Bioturbatie. Veel plantenwortels. Weinig baksteenpuin.
OT1	38cm – 45cm	Heterogeen. Grijsbruin tot bruin. Zand gemengd met grind. Veel baksteenpuin aanwezig. Een weinig houtskool.
OT2	45cm – 51cm	Homogeen. Zwart. zand. Zeer vette laag. Sterke houtskoolconcentraties. Duidelijk samenhangend met de hierboven besproken laag.
Ap3	51cm – 108cm	Heterogeen, donkerbruin tot zwartbruin. Zand. Veel baksteen en baksteenpuin, houtskool, kiezels. Onderaan bevindt zich een IJzerband.
E	108cm – 123cm	Homogeen. Wit tot lichtgrijs. Zand met minimale leemfractie. Zware bioturbatie vanuit Ap2
C	123cm - ...	Homogeen (geaderd). Geel tot oranjegeel. Zand met minimale leemfractie. Vrij veel ijzeraccumulatie. Vrij sterke bioturbatie.

8.4 TYPE 4: BODEMPROFIEL MET BRANDLAAG: Ap1 – O1 – OT – Ap2 – E – C

In de zuidelijke profielput van sleuf 3 vinden is een gelijkaardige brandlaag teruggevonden als hierboven besproken. De volledige bodemopbouw is echter verschillend. De aanwezigheid van een puinlaag werd bij dit profiel niet vastgesteld.

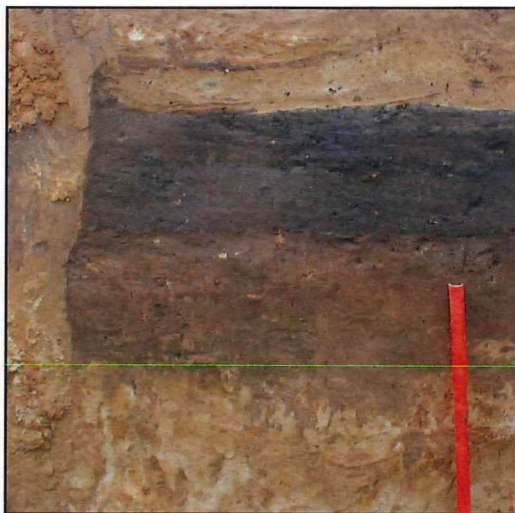
Figuur 8.4.: Voorbeeld van bodemprofiel type 4: Ap1 – O1 – OT – Ap2 – E – C

Tabel 8.4 Bodemprofiel type 4: Ap1 – O1 – OT – Ap2 – E – C

UNESCO-Code	Diepte	Beschrijving
Ap1	0-16cm	Heterogeen, donkerbruin, zand. Humeus, veel bioturbatie.
O1	16cm – 24cm	Homogeen, lichtgeel tot geel zand. Zeer grove korrel. Vermoedelijk mix met grind.
OT	24cm – 32cm	Homogeen. Zwart. zand. Zeer vette laag. Sterke houtskoolconcentraties
Ap2	32cm – 87 cm	Heterogeen, donkerbruin tot zwartbruin. Humeus. Bioturbatie. Veel plantenwortels. Weinig baksteenpuin. .
E	87cm – 98cm	Homogeen. Wit tot lichtgrijs. Zand met minimale leemfractie. Zware bioturbatie vanuit Ap2
C	98cm-...	Homogeen (licht geaderd). Groengrijs tot grijsgeel. Zand met minimale leemfractie. Lichte bioturbatie.

8.6 8.5 TYPE 5 : PROFIEL AP1 – O1 – AP2 – AP3 - C

Bij de aanleg van sleuf 4 is in de noordelijke profielput een profiel aangetroffen die afwijkend is aan de noordelijke profielen in sleuf 1 en 3. Er zijn een aantal gelijkaardig lagen teruggevonden, maar de volgorde van deze is afwijkend. Een overzicht wordt geschetst in onderstaande tabel.

Figuur 8.5: voorbeeld van bodemprofiel type Bodemprofiel type 5: Ap1 – O1 – Ap2 – AP3 – C

Tabel 8.5 Bodemprofiel type Ap1 – O1 – Ap2 – AP3 – C

UNESCO-Code	Diepte	Beschrijving
Ap1	0-49cm	Heterogeen, donkerbruin, zand. Humeus, veel bioturbatie.
O1	49cm – 71cm	Homogeen, geel tot geelbruin. Zand. Sterke gelaagdheid waar te nemen. Quasi steriel.
Ap2	71cm-91cm	Homogeen. Zwarte laag. Zand met minimale leemfractie. Baksteen, baksteenpuin, (modern) aardewerk, bioturbatie, plantenwortels.
Ap3	91cm-113cm	Heterogeen, donkerbruin tot zwartbruin. Zand. Veel baksteen en baksteenpuin, houtskool, kiezels. Oudere ploeglaag
C	113cm – 167cm	Homogeen. Witgrijs zand. Veel mangaan aanwezig, evenals ijzeraccumulatie. Bioturbatie
	167cm - ...	Homogeen. Geel tot oranjegeel zand. Veel ijzeraccumulatie. Steriel.

8.6 TYPE 6: PROFIEL AP1 – O1 – AP2 – O2 – AP3 – C

Bij de aanleg van sleuf 4 is in de zuidelijke profielput een afwijkend profiel aangetroffen in vergelijking met de hierboven besproken profielen. Het aangetroffen profiel kan als volgt worden samengevat.

Figuur 8.6: Voorbeeld van bodemprofiel type 6: Ap1 – O1 – Ap2 – O2 – AP3 – C

Tabel 8.6 Bodemprofiel type 6: Ap1 – O1 – Ap2 – O2 – AP3 – C

UNESCO-Code	Diepte	Beschrijving
Ap1	0cm – 8cm	Heterogeen, donkerbruin, zand. Humeus, veel bioturbatie.
O1	8cm – 53cm	Homogeen, geel tot geelbruin. Zand. Sterke gelaagdheid waar te nemen. Quasi steriel.
Ap2	53cm – 98cm	Homogeen. Zwarte laag. Zand met minimale leemfractie. Baksteen, baksteenpuin, (modern) aardewerk, bioturbatie, plantenwortels.
O2	75cm-109cm	Heterogeen, geel, geelbruin, grijs. Zand. Weinig gelaagdheid waar te nemen. Quasi steriel.
Ap3	109cm-138cm	Heterogeen, donkerbruin tot zwartbruin. Humeus. Bioturbatie. Veel plantenwortels. Weinig baksteenpuin.
C	138cm – 155cm	Homogeen. Witgrijs zand. Veel mangaan aanwezig, evenals ijzeraccumulatie.
	155cm-167cm	Homogeen. Geel tot geelgrijs zand. Een weinig ijzeraccumulatie en mangaan. Steriel.

8.7 TYPE 7 MET PUINLAAG: PROFIEL AP1 – OT – AP2 - C

Vanaf het centrale gedeelte van sleuf 4 tot net voor het zuidprofiel (profiel 3) is de sleuf sterk vergraven. Over de volledige lengte binnen de hierboven besproken zone, is een puinlaag waar te nemen. Daarom dient dit profiel apart te worden besproken.

Figuur 8.7: van bodemprofiel type Bodemprofiel type 7: Ap1 – O1 –Ap2 – 02 – AP3 – C

Tabel 8.7 Bodemprofiel type 7: Ap1 – O1 –Ap2 – 02 – AP3 – C

UNESCO -Code	Diepte	Beschrijving
Ap1	0cm – 27cm	Heterogeen, donkerbruin, zand. Humeus, veel bioturbatie.
OT	27cm – 52cm	Heterogeen. Roestbruine kiezellaag met onderaan een concentratie bouwpuin.
Ap2	52cm-118cm	Homogeen. Zwarte laag. Zand met minimale leemfractie. Baksteen, baksteenpuin, (modern) aardewerk, bioturbatie, plantenwortels.
C	118cm -...	Homogeen, grijsgroen. Zand. Matige bioturbatie

8.8 SYNTHESE VAN DE VERSCHILLENDE PROFIELEN¹

8.6.1 Vergelijking met de bodemkaart België

Wanneer de bodemkaart (cf. punt 5) wordt vergeleken met de verschillende profielen die zijn aangetroffen bij het proefsleuvenonderzoek, kan worden bevestigd dat het terrein sterk vergraven is en zodoende als bebouwde grond kan worden gekarteerd.

Het sterk variërende beeld dat naar voor komt bij de studie van de omringende terreinen (Sdm, Zdmy, Zcm en Zam), kan eveneens worden teruggevonden in het uitgevoerde archeologisch onderzoek. In grote lijnen kan worden gesteld het terrein binnen het gebied als een matig droge tot droge zandbodem omschreven kan worden. Locaal kan een lichte leemfractie worden waargenomen, die mogelijk te wijten is aan de aanwezigheid van opgevoerde grond. Kenmerkend voor een Zcm

bodem is de aanwezigheid van roestverschijnselen tussen 60 en 90 cm. Deze beschrijving kent sterke gelijkenissen met profiel type 4.

Een dikke antropogene humus A-horizont, kenmerkend voor alle bodembeschrijvingen uit de omgeving van de site, is niet overal teruggevonden. In een aantal zones is deze mogelijk afgegraven met het oog op het nivelleren van het terrein alvorens het op te hogen.

Opmerkelijk bij het bestuderen van de bodemopbouw binnen het projectgebied, is de sterke variatie die aanwezig is tussen de verschillende bodemprofielen binnen het opgravingsgebied, rekening houdend met de geringe oppervlakte van het onderzoeksterrein (ca. 1000 m²).

Doorheen de geschiedenis hebben grote bodemingrepen plaatsgevonden op het onderzochte terrein. Het is minimaal twee keer genivelleerd en opgehoogd. De resten van bebouwing die zich binnen het terrein bevond, lijkt te zijn gedumpt op het terrein zelf, waardoor het een nog sterker vergraven karakter heeft gekregen.

Als standaard bodemopbouw voor het plangebied, krijgen we een opeenvolging van een: Ap1, O1, AP2, O2, Ap3 en C- horizonten.

¹ Voor een overzichtstekening van alle profielen: bijlage 11.

Tabel 8.8   Standaard bodemprofiel voor perceel 829 D (partim)

Code	Beschrijving	Datering
Ap1	Heterogeen, donkerbruin, zand. Humeus, veel bioturbatie.	1985 - 2011
O1	Homogeen, lichtgeel tot geel zand. Grove korrel. Vermoedelijk mix met grind.	1975 – 1985
Ap2	Heterogeen, bruin tot donkerbruin. Zand. Veel baksteen en baksteenpuin, houtskool, kiezels, plastic.	1935 – 1975
O2	Homogeen, geel tot geelbruin. Zand. Lichte tot gelaagdheid waar te nemen, vermoedelijk ontstaan door het opspuiten van de grond. Vrij steriele laag.	1930 - 1935
Ap3	Homogeen. Donkerbruin tot zwarte laag. Zand met minimale leemfractie. Baksteen, baksteenpuin, (modern) aardewerk, bioturbatie, plantenwortels.	1930 - ...
C	Homogeen (licht geaderd). Groengrijs tot grijsgeel. Zand met minimale leemfractie. Zeer weinig bioturbatie.	...

Bij het interpreteren van de verschillende ophogingslagen en bij het toekennen van een mogelijke datering, spelen vier gebeurtenissen een cruciale rol. Allen zijn historisch goed gedocumenteerd, zodoende we over vrijwel exacte data beschikken over de recente bodemingrepen die rechtstreek invloed hebben uitgeoefend het bodemarchief.

Het oudste historisch gegeven is het platbranden van de toenmalige gendarmerie bij de aanvang van de eerste wereldoorlog: 27 september 1914 (cf. historisch luik). Deze gebeurtenis kan met zekerheid worden gelinkt aan de heterogene, donkerbruine tot zwarte 'vette' laag aangetroffen bij profiel type 5². Na het einde van de eerste wereldoorlog is dit gebouw niet meer heropgebouwd en kreeg het de functie van weide. Dit stemt overeen met Ap3 bij het algemeen bodemprofiel.

Het tweede historisch feit dat grote invloed heeft uitgeoefend op de bodemopbouw van het projectgebied, is het dempen van 'de Rijt' of 'de Vest'. Deze gracht gaat hoogstwaarschijnlijk terug op de gracht verbonden aan het middeleeuwse laathof (cf. infra). Historische bronnen dateren deze gebeurtenis in 1930. Op dit ogenblik is eveneens een nivellering uitgevoerd op het terrein van de huidige OCMW site. In de hierboven beschreven bodemprofielen is bovenop de brandlaag inderdaad een eerste ophogingslaag aangetroffen, hetzij bovenop de brandlaag, hetzij bovenop een laag die aandoet als een ploeglaag. Deze laag kenmerkt zich door geel tot geelbruin zat dat een steriele indruk heeft en is weergegeven als O2 bij het algemeen bodemprofiel.

Op het aanpalende terrein net ten noorden van de onderzoekszone, is vijf jaar later gestart met de bouw van een gasthuis. In 1972 verlieten de laatste zusters het gebouw waarna ook dit gebouw met de grond gelijk is gemaakt. Deze periode van ca. 40 jaar stemt overeen met een tweede 'loopvlak' dat is aangetroffen bij de studie van de bodemprofielen (= Ap2).

Vooraleer werd gestart met de bouw van het bestaande OCMW-rusthuis in 1985 zijn opnieuw grote bodemingrepen gebeurd binnen het projectgebied. Hierbij is het terrein een tweede keer opgehoogd. De tweede ophoging ging eveneens gepaard met het hier en daar dumpen van afval en het bergen van bouwmaterialen, afkomstig van het voormalig ziekenhuis. Dit stemt overeen met wat in het algemeen bodemprofiel is omschreven als O1. Het verklaart eveneens waarom we lokaal veel bouwpuin en afval vinden op de grens tussen O1 en Ap2.

Na de bouw van het rusthuis en verschillende serviceflats die zich eveneens binnen de site bevinden, is voor dit gebouw een groenzone aangelegd – de terrein waaruit het onderzoeksgebied bestaat. Dit nieuw gecreëerde loopvlak is slechts ca. 25 jaar, wat perfect staat waarom er veel erg recent aandoend materiaal is aangetroffen in de eerste profiellaag/profiellagen. Deze laag is op het algemeen profiel omschreven als Ap1.

---

2 Deze laag is eveneens aangetroffen bij het bestuderen van de profielen bij het gelijktijdig uitgevoerde werfbegeleiding (VANDORPE 2011).

9. Archeologische sporen

In dit hoofdstuk wordt in algemene lijnen ingegaan op sporen en hun interpretatie. Voor een gedetailleerde beschrijving wordt verwezen naar de sporenlijst in de bijlage.

De 52 sporen die tijdens het proefsleuvenonderzoek werden aangetroffen, kunnen – op basis van hun visuele kenmerken en vermoedelijke datering – in 5 categorieën onderverdeeld worden.³

Tabel 9.1 Overzicht relevante sporen

Aantal sporen	Type spoor
24	Kuil
3	Greppel
2	Gracht
13	Vulling
10	Natuurlijk

³ Overzicht van het definitieve sporenoverzicht, na het zetten van een aantal coupes op potentieel interessante archeologische sporen.

9.1 KUILEN

Verspreid over bijna het volledige terrein zijn sporen aangetroffen die zich kenmerken door hun ovale tot ronde vorm en hun vrij gehomogeniseerde vulling. Ze hebben lichtbruine tot donkerbruine kleur en ze zijn ingegraven vanaf een bovenliggend horizont. Het materiaal dat in deze sporen is aangetroffen, bestaat uit porselein, industrieel vervaardigd tafelwaar en baksteen. Op basis van de aangetroffen archaeologica evenals hun scherpe aflijning, kunnen de kuilen als recente sporen worden beschouwd.

Figuur 9.1 Sleuf 4 spoor 6 en 7: twee aanwijzingen van kuilen in het vlak.

Figuur 9.2 Sleuf 4 spoor 7: coupe op de kuil.

9.2 GREPPELS

Een tweede categorie van sporen betreft de greppels. Het merendeel van deze sporen kent een noordoost-zuidwest oriëntatie. Één greppel is geattesteerd in zowel sleuf 1 (S1/S1) als in sleuf 3 (S13/S4). Op deze greppel na is het niet mogelijk verdere patronen te ontdekken in de aangetroffen sporen van deze categorie.

Deze greppels kenmerken zich door een homogene grijsbruine tot donkergrijze vulling, de aanwezigheid van houtskoolspikkels en een hoge mate van bioturbatie. Deze sporen zijn vrij duidelijk afgelijnd, wat een vrij recente datering doet vermoeden. Er zijn geen archaeologica aangetroffen die deze hypothese kunnen bevestigen.

Figuur 9.3

Sleuf 2 spoor 6: voorbeeld van een greppel in het vlak en een coupe op de greppel.

9.3 OPDUIKINGEN EN/OF VULLINGEN

In alle aangelegde proefsleuven werden verschillende grote opvullingslagen van andere bodemtypes teruggevonden. De opvullingslagen kunnen vermoedelijk rechtstreeks in verband gebracht worden met mogelijke ophogingen en afgravingen van de grond die plaatsvonden binnen dit terrein (cf. hoofdstuk 8). In bepaalde zones komen deze vullingen in of onder archeologisch niveau voor, wat inhoudt dat eventueel aanwezige antropogene sporen zijn vernietigd.

Figuur 9.4 Sleuf 3 spoor 9: voorbeeld van een natuurlijke opduiking.

9.4 NATUURLIJKE SPOREN

Het merendeel van de aangetroffen sporen op de site Veststraat te Balen moet als natuurlijk worden geïnterpreteerd. De grote getale van deze sporen is niet geheel onverwachts aangezien het terrein net voor en tijdens het archeologisch onderzoek is gerooid. Voorheen waren talrijke bomen en struiken aanwezig.

De natuurlijke sporen kenmerken zich door hun typische halvemaaanvormige vorm of erg onregelmatige vorm. Ze kennen een witte tot lichtgrijze kleur en zijn vrij scherp afgelijnd. Deze sporen werden mee ingemeten op het plan, maar zijn (uiteraard) niet verder onderzocht.

Figuur 9.5 Voorbeeld van natuurlijke verkleuringen in sleuf 4. (Sleuf 4 – spoor 9).

10. Synthese proefsleuvenonderzoek

Binnen het plangebied, gekend als perceel 829D (partim), afdeling 1, sectie A te Balen, is een archeologisch proefsleuvenonderzoek uitgevoerd. Tijdens dit onderzoek zijn 4 proefsleuven aangelegd over het te onderzoeken terrein, rekeninghoudend met aanwezige nutsleidingen evenals een brandgang. Binnen deze sleuven zijn 52 sporen aangetroffen, waarvan echter 20% een natuurlijke oorsprong kent, 38,5% terug te leiden is tot recente bodemverstoringen en 25% geïdentificeerd is als opvullingslagen. Deze lagen zijn vermoedelijk te linken aan het meermaals ophogen en het al dan niet terug afgraven van het terrein.

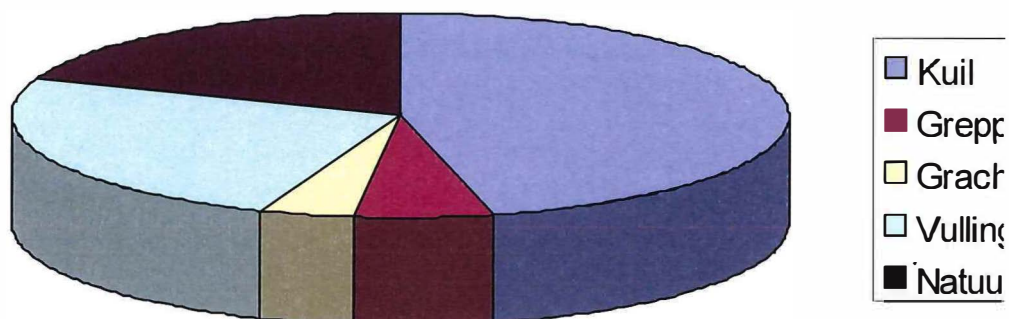
Aanwijzingen van de CAI site 104754 zijn mogelijkwerwijs aanwijzingen aangetroffen voor de aanwezigheid één van de omgrachtingen, gelinkt aan de pastorie en mogelijkwerwijs aan het laatmiddeleeuwse laathof.

Er zijn geen bewoningssporen of antropogene sporen aangetroffen die met deze gracht in verband kunnen worden gebracht. Op basis van deze vaststelling, kunnen twee hypothesen naar voor worden geschoven.

Als eerste kunnen we aannemen dat zich binnen het onderzoeksgebied geen gebouwen en/of bijgebouwen bevonden. Dit kan gestaafd worden met de Ferrariskaart, welke een boomgaard/tuin afbeeldt ter hoogte

van de projectzone. Anderzijds mag niet uit het oog worden verloren dat de bodem op het terrein zwaar verstoord is en een sterke bioturbatie kent, mede door de aanwezigheid van talrijke bomen op het terrein. Het kan niet worden uitgesloten dat mogelijke archeologische sporen zijn vernietigd bij het afgraven en/of ophogen van het terrein gedurende de 20ste eeuw.

Op basis van historische bronnen was het mogelijk een vrij exacte datering te bepalen voor de aanwezige ophogingslagen en ploeglagen/loopvlakken die werden aangetroffen bij het bestuderen van de bodemprofielen. Een schematisch overzicht van de bodemopbouw met de daarbij behorende datering, is weergegeven in tabel 8.8. De datering van de aangetroffen lagen op basis van historische gebeurtenissen en historische kaarten, stemt met de aangetroffen artefacten en de hypothesen die werden opgesteld tijdens het veldwerk.

Figuur 10.1 Sporenoverzicht werfbegeleiding Balen

DEEL 4: EVALUATIE EN ADVIES

11. Synthese

De aangetroffen archeologische waarden kunnen teruggebracht worden tot 2 hoofdwaarden, met name de fysieke kwaliteit en de inhoudelijke kwaliteit.

Wat de archeologische waarden betreft die aangetroffen zijn te Balen, kan gesteld worden dat de sporen die mogelijk gerelateerd zijn aan de laatmiddeleeuwse gekende CAI site 104754, in belangrijke mate zijn verstoord of vernietigd door 20ste eeuwse bodemingrepen op het terrein¹.

Door meerdere ophogingfasen bevindt het archeologisch relevante niveau zich vandaag op een gemiddelde diepte van ca. 1,60m met uitschieters tot 1,80m onder het huidige maaiveld. Met het oog op het nivelleren van het terrein, is het terrein sterk vergraven gedurende de verschillende bewoningsfasen. Hierdoor is de historische site reeds grotendeels verstoord, in die mate dat het niet langer mogelijk is een reconstructie van eventueel aanwezige sporen toe te laten.

Wat de inhoudelijke waarde betreft, wijzen we erop dat in de streek van de Nete vallei, een redelijk hoge bewaringsgraad kent wat middeleeuwse en vroegmoderne structuren betreft. Op inhoudelijke waarde scoort de aanwezigheid van een reeds gekend laathof uiteraard hoog. Echter, de aangetroffen sporen wijzen enkel op de verder ingebruikname van een oude gracht, deels uitmakend van de oorspron-

kelijke omgrachting, tot rond 1930 wanneer deze wordt gedempt en het terrein voor een eerste keer wordt opgehoogd. De kans dat er aanvullende bewoningssporen aanwezig zijn op het onderzochte terrein wordt geschat als minimaal.

Het vondstenmateriaal uit het vooronderzoek bestaat voornamelijk uit aardewerk dat gedateerd kan worden in de moderne tijd of recente tijd. De aangetroffen gracht is opgevuld met recent afval: glas, baksteen, bouwmaterialen, plastic, batterijen, etc. Vanuit archeologisch standpunt heeft dit materiaal slechts een minimale waarde.

Op basis van bovenstaande beschrijvingen wat betreft de fysieke en inhoudelijke kwaliteit van de aangetroffen sporen en structuren en eveneens rekening houdend met de diepte van het archeologisch niveau, adviseert Antea Group de vrijgave van het terrein.

---

1 Tijdens de opgraving uitgevoerd in 1984 door dr. Jef Hus en Ferdi Geerts, zijn gebouwstructuren evenals waterputten aan het licht gekomen die de aanwezigheid van een pastorie kunnen documenteren. De oudste waterput kan eventueel gelinkt worden aan het middeleeuwse laathof. Helaas is het terrein slechts in beperkte mate onderzocht kunnen worden en slechts een handvol scherven en archaeologica bewaard gebleven. Daar er geen plannen voorhanden zijn is het moeilijk het materiaal te linken aan de juiste archeologische context.

12. Bibliografie

BEERTENS, K. 2006: Toelichting bij de quartairgeologische kaart blad 17 (Mol), Vlaamse overheid, Dienst natuurlijke rijkdommen.

COOLS, A. 2009: Inpakken, een kunst. Het verpakken van archeologische vondsten, VIOE-Handleidingen 01, Brussel.

COUSSERIER, K. 1985: Bouwen door de eeuwen heen, Brussel-Gent: 1007-1010.

DE GROTE, K. 2008: middeleeuws Aardewerk in Vlaanderen. Techniek, typologie, chronologie en evolutie van het gebruiksgoed in de regio Oudenaarde in de volle en late middeleeuwen (10de tot 16de eeuw), Relicta Monografieën 1 – deel I en II), Brussel.

DENNIS, J. 1992: Geografie van België, s.l., Gemeentekrediet.

DIRIKEN, P. 1992: Geogids Oosterkempen: Balen, Dessel, Mol, Retie, s.l.: 37 – 55.

GEBOERS, A. 1907: Geschiedenis van Balen, Balen.

HEY G. & LACEY M. 2001: Evaluation of Archaeological Decision-making, Processes and Sampling Strategies, Kent County Council.

HEYLEN, S.; DE NIL, B.; D'HONDT, B. 2005: Geschiedenis van de provincie Antwerpen, Antwerpen.

JAMAR, H. 1967: Oostham tijdens de Oorlog 1914-1918.

KEMPS, F. s.d.: Verzameld werk VI, 16. s.l.

KENNES, H.; STEYAERT, R. 2002: Inventaris van het cultuurbezit in België. Architectuur, provincies Antwerpen, arrondissement turnhout, kanton mol. Brussel – Turnhout.

MERTENS, K. 2008: Balen tijdens de Eerste Wereldoorlog, studium generale vzw.

MICHIELS, J.; WOUTERS, V. 1983: "Geschiedenis van de Rijkswacht", Heemkundige Kring Balen nr. 17.

MICHIELS, J.; VERMEULEN, R. 1987: "Van Baenle tot Balen", Heemkundige Kring Balen nr. 65.

MICHIELS, J.; VERMEULEN, R. 2000: "Balen-Centrum, historisch bekeken", Heemkundige

Kring Balen nr. 84.

PEETERS, F.; SANNEN, S.; VER BRUGGEN, M. 1995: Schansen in de voogdij Mol-Balen-Dessel. Van Motte-toren tot bosschans, Balen: Heemkundige Kring Balen v.z.w.

PLOMTEUX, G., STEYAERT, R., WYLLEMAN, L. 1985: Inventaris van het cultuurbezit in België, Architectuur, Provincie Antwerpen, Arrondissement Antwerpen, Brussel – Gent.

VAN ERMEN, E. 1997: Het kaartboek van Averbode 1650-1680, Brussel: Gemeentekrediet.

VAN HULSEN, A. 2000: Repertorium Archivorum Averbodiensis Monasterii. Rijksarchief Kerkelijk archief 4945, Algemeen Rijksarchief, Brussel.

VERMEULEN, R. 1987: "De pastorie op de Reit", Heemkundige Kring Balen nr. 32.

INTERNETBRONNEN

AGENTSCHAPVOOR GEOGRAFISCHE INFORMATIE 2011: Bodemkaart, in: Agiv (online) <http://geovlaanderen.agiv.be/geovlaanderen/bodemkaart>.

CAI 2011 : Centrale Archeologische Inventaris, in: CAI (online) <http://cai.erfgoed.net/cai/index.php>.

KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK VAN BELGIË 2011 : Kabinetskaart van de Oostenrijke Nederlanden, in: KBR (online) http://belgica.kbr.be/nl/coll/cp/cpFerrarisCarte_nl.html.

BIJLAGEN

Bijlage 1

Landschapswaarde relictzone "Vallei van de Grote Nete" en ankerplaats "De Most".

1. Omschrijving van het gebied

Het landschap 'Netevallei Balen en de Most' is gelegen in de gemeente Balen in de Antwerpse Zuiderkemp en behoort tot het bekken van de Grote Nete. De begrenzing van deze ankerplaats wordt gevormd door de bebouwing van Balen, Gerheide en Wezel in het noorden, het Kanaal van Beverlo in het oosten, de bewoning van Olmen, Germeer en Schoorheide in het zuiden en het Kanaal Dessel-Kwaadmechelen in het westen. Het betreft een kleinschalig landbouwlandschap, gelegen in een uitgestrekte alluviale vlakte die wordt gevormd door de Grote Nete en verschillende van haar zijlopen met de Hanse Selsloop, de Heiloo, de Asbeek en de Visbeek. Bij Ferraris (1977) herkennen we de ankerplaats als een uitgestrekt beemdengebied langs de Grote Nete, met langs de randen enkele akkers en heide. De reeds aanwezige Hoolstmolen staat op de kaart aangegeven als 'Moulin de Baelen'. Een eeuw later zien we bij Vandermaelen (1854) een eerste aanzet tot ontginning van de heide; in het oosten is het kanaal van Beverlo aangegeven en centraal de steenweg op Leopoldsburch. Op de kaarten van het MGI uit het begin van de 20ste eeuw (1909) herkennen we min of meer het landschap van vandaag, dat dus al bijna 100 jaar relatief gaaf bewaard is gebleven. De smalle percelering, de houtkanten, grachten en greppels, alsook het wegenpatroon zijn allen sporen van de eeuwenoude antropogene invloed in dit gebied en vertegenwoordigen daarmee een belangrijke historische waarde. De hoofdgrachten duiden op een organisatorisch afwateringsstelsel. De zogenaamde 'Eendenkom' gaat terug tot de aanleg van vijvers in 1867. In 1938 werden deze vijvers uitgegraven tot eendekweekvijvers; vandaag

zijn ze deel van een natuurgebied. Aan de Grote Nete in Balen liggen nog verschillende watermolens, waarvan er twee binnen de ankerplaats vallen. De 'Topmolen' ligt nabij 'de Vennen' op de Maalbeek op Zweilingsloop. Deze kleine molen met één molensteen dateert uit 1850, de periode van de grootscheepse ontginningen van de Schoorheide, waarbij de graanteelt steeds belangrijker werd. De 'Hoolstmolen' gaat terug tot de 13de eeuw. De huidige opbouw van deze graan- en oliemolen dateert uit de 18de eeuw; het betreft daarmee één van de nog weinige volledig behouden watermolens met olieslagwerk. Volgens de overlevering zou tijdens de vroege middeleeuwen in het nu verdwenen Frankische 'Hof van Scheps' de heilige Odrada geboren zijn. Op enkele honderden meters van dit hof bevindt zich het Odradaputteke, een bron waaraan een heilzame werking wordt toegeschreven. Hier werd in 1896 een bedevaartskapel ter ere van de Heilige Odrada opgericht wat deze plek een sociaal-culturele waarde geeft. De wetenschappelijke waarde van deze ankerplaats wordt in de eerste plaats bepaald door haar ligging in de uitgestrekte alluviale vlakte van de Grote Nete en een aantal van haar zijlopen. Dit maakt dat, naast de gevarieerde flora van de talrijke kleine landschapselementen en de weinig verstoorde en vaal voedselarme graslanden, vooral de vochtminnende planten zeer rijk aanwezig zijn. Dit kleinschalig landbouwlandschap is niet enkel waardevol voor de flora, maar eveneens voor de fauna. Het is een belangrijk broedgebied voor heel wat algemene en minder algemene vogelsoorten en ook libellen, dagvlinders, insecten en amfibieën vinden hier geschikt habitat. De structuurrijke Grote Nete en haar zijlopen, waarvan de waterkwaliteit goed tot zuiver is, vormt een belangrijk biotoop voor heel wat vissoorten. Verder herbergt het gebied ook een aanzienlijke reeënpopulatie. Deze ankerplaats betreft een gesloten valleigebied met centraal de opvallend meanderende loop van Grote Nete en van daaruit vertrekkend talrijke zijlopen; in het noordwesten is er een overgang naar duinen. De langgerekte perceelsstructuur met perceelsrandbegroeiingen en talrijke kleine waterplasjes resulteren in een zeer typische en herkenbare structuur met een hoge bele-

vingswaarde. Talrijke visputten, weekendverblijven en atypische bebouwing vormen op verschillende plaatsen in dit gebied een knelpunt. Daarnaast zou de op til zijnde waterwinning zeer negatieve gevolgen kunnen hebben voor de waardevolle, vochtminnende flora. Teneinde het behoud van de waarden van dit gebied voor de toekomst zeker te stellen, is een doordacht beleid omtrent deze knelpunten ten zeerste gewenst.

2. Landschapswaarden

2.1 WETENSCHAPPELIJKE WAARDE

De wetenschappelijke waarde van deze ankerplaats wordt in de eerste plaats bepaald door haar ligging in een uitgestrekte alluviale vlakte van de Grote Nete en een aantal van haar zijlopen. Dit maakt dat vooral de vochtminnende planten zeer rijk aanwezig zijn. De talrijke kleine landschapselementen, in afwisseling met weinig verstoorde en vaak voedselarme graslanden, dragen eveneens bij tot een gevarieerde flora. Dit kleinschalig landbouwlandschap is tevens een waardevol broedgebied voor heel wat algemene en minder algemene vogelsoorten en ook libellen, dagvlinders, insecten en amfibieën vinden hier geschikt habitat. De structuurrijke Grote Nete en haar zijlopen, waarvan de waterkwaliteit goed tot zuiver is, vormt een belangrijk biotoop voor heel wat vissoorten. Verder herbergt het gebied ook een aanzienlijke reeënpopulatie.

2.2 HISTORISCHE WAARDE

Meer dan twee eeuwen lang heeft de mens dit kleinschalige landbouwgebied gevormd en onderhouden. Dit uit zich tot op vandaag onder vorm van de smalle percelering, de houtkanten, grachten en greppels, alsook het wegenpatroon. In het oostelijke gedeelte ligt het gebied ongeveer 1 tot 1,5 meter lager dan de bedding van de Grote Nete als gevolg van turfwinningen vanaf de 16de eeuw. De histo-

rische waarde van deze ankerplaats wordt tevens bepaald door het aanwezige bouwkundige erfgoed. De St.-Odrada kapel werd opgericht in 1896. Tevens komen er in het gebied twee waardevolle molens voor: de oorsprong van de Hoolstmolen gaat terug tot de 13de eeuw en de Topmolen heeft nog een molensteen die dateert uit 1850.

2.3 ESTHETISCHE WAARDE

Dit uitgestrekte landschap betreft een mooi restant van een kleinschalig landbouwgebied in het alluvium van de Grote Nete. De smalle perceelstructuur, de talrijke kleine landschapselementen en de waterlopen, die met het gebied verweven zijn, vormen een esthetisch zeer waardevol en voor de streek zeer typisch landschap.

2.4 SOCIAAL-CULTURELE WAARDE

Volgens de overlevering zou tijdens de vroege middeleeuwen in het nu verdwenen Frankische 'Hof van Scheps' de heilige Odrada geboren zijn. Op enkele honderden meters van dit hof bevindt zich het Odradaputteke, een bron waaraan een heilzame werking wordt toegeschreven. Hier werd in 1896 een bedevaartskapel ter ere van de Heilige Odrada opgericht.

2.5 RUIMTELIJK STRUCTURELE WAARDE

Deze ankerplaats betreft een gesloten valleigebied met centraal de opvallend meanderende loop van Grote Nete en van daaruit vertrekkend talrijke zijlopen. De langgerekte perceelsstructuur met perceelsrandbegroeiing en talrijke kleine waterplasjes resulteren in een zeer typische en herkenbare structuur, die vooral in het gedeelte ten zuiden en zuidwesten van kasteel De Most ontstaan geeft aan een coulisselandschap.

Bijlage 2

Aanbestedingsdocument/ bouwakte van de 16de eeuwse Pastorie op de Rijt

In het archief van de Abdij van Averbode is een duplicaat bewaard betreffende de aanbesteding van de pastorie op de Rijt: Contractus initus cum fabriis murariis Meerhoutanis ad construendam domum pastoralem ibidem in loco dicto de Ryt (Archief, sectie I, reg. 22, fol. 213V°-214v°). Het betreft een overeenkomst tussen de meester metselaars Melchior Buyens en Lambert Lemmens, beide wonden in het aanpalende Meerhout, en prelaat Maathias Valentyns, abt van Averbode. Het originele document bevindt zich in de Balense archieven. Het document is gedagtekend op 7 maart 1634. Het document luidt als volgt:

"Anno 1634, den 7en dach maent meert, comparerende voor my Peeter Willems openbaer [...] Everbode residerende ende dye getuyghen naergenoemt, den Eerw. Heere Mathys Valentyns, Abt des Goidhuys van Everbode [...], heeft bestaeyt ende is veracordeert aen ende met Melchior Buyens ende Lambrecht Lemmens, metsers, woonende tot Meerhout, om tot Baelen voordien Heere pastoor (1) aldaer te metsen seecker huys, dwelck dye voors.

Metsers present synde hebben aenveert ende beloeft op haren cost ende dranck op te metsen desen toecomenden somer, in sulcken formen ende vuegen ende opde conditien ende restrictien hyer naervolgende, te weten: inden iersten is ondersproken dat tvoors. Huys sal meoten lanck wesen tseventich voeten binnen der muren end ebreet oyck desgelyckx binnen smuers acht ende twintich voeten.

Item int voors. huys sal gemetst worden eenen kelder mit teras ende wel ende getrouwelyck tegen dwater versien worden, soo hooch des van noode sal wesen, denwelcken soo lanck sal moeten syn als de breyden van tvoorschrevenen huys is ende veerthuienvoeten breed. Item omtrent de keuken noch

een kleyn kelderken om de spyse, [...] daerinne te setten, boven dit kelderken een camerken, ende daer beneffens eenen putte om een pompe daerinne naermals te maecken. Item int voors. huys moeten gemaectt worden vyff schouwen. Item aenden inganck vanden selven huys sal gemaectt worden eenen ganck naer het secreet, dat achter aenden selven huys sal gemetst worden. Item twee camers boven den kelder ende een camer boven den zael oft groote camer oft salet.

Item aengaende de dichte vande muren sullen de selve onder inde fondamenten moeten wesen naer den heysch vanden selven werck ende boven daerde tot aende eerste stagje twee steenen ende eenen halven ende voorts tot boven onder het dack twee stenen wesende de muren in alles hooch zeven ende twintich voeten oft daerontrent, ende twee gevels oyck vande dichte naer behoorten ende tvereysch vande selven wercke.

Item dryekruysvensters ende andere enkele venster nootelyck naer den eysch vande plaetsen. Item drye dachvensters ende onder tegen den onderstend solder een deurgat om tgraen deur te doen.

Item drye dachvensters ende onder tegen den onderstend solder een deurgat om tgraen deur te doen.

Item sullen drye voor. metsers alle dye voors. muren wel ende behooryck moeten besetten, pinseelen ende toestrycken, drye camers ende voorts tgeheel huys beneden plaveyen Mette keldercamers ende voorts volgende het project oft den patroon daervan gemaectt ende haer verthoont ende geaccepteert.

Allen dwelck hebben dye voors. metsers geloeft te voldoen ende de muren, kelders ende schouwen loffelyck op te metsen spreekende dye selve tam conjunctien quam deivisien voor alle fauten, breucken ende borsten, stellende hyer voor ende verobligerende alle hare goederen, have ende erffve, present ende toecomende met renuntiatie van alle privilegien, exceptien end ebhulp van recht die hun in desen eenichsints soude mogen te stade comen.

Ende hyer voors al myn Eerw. Heere voors. haer geven eens sesshondert gulden, acht

tonnen biers ende sess mudden corens ende sess pattagond tot drinckgelt, waerop dye voors. metsers het voors. huys hebben aenveert ende geloeft te volmacken als voors. staet.

Aldus geaccordeert, aenveert ende gestipuleert, binnen den Goidshuyse van Everbode voorschreven, inde presentie vande eersaeme Jan Wouters ende Peeter Wouters Janssoen van Balen, tummerlieden, als getuyghen hyer toe geroepen ende gebeden ende my Peeter Willems, openbaer noteris, [...] tselve wettenlyck stipulerende, hebbende dye voorschreven comparanten de minute deser beneffens my notario met hun eyghen handt onderteeckent, quod attestor, et simul etiam hanc copiam cum principali sue minuto de verbo ade verbum concordare ita est.

P. willems, notarius publicus

Omstreeks 1935 is een uitgavenlijst terug te vinden die verband houdt met de bouw van de nieuwe pastorie te balen. Het kan teruggevonden worden in het archief van de Abdij van Averbode, onder sectie I, lias 38. Het kreeg de toepasselijke titel mee: 'Het uytgegeven aen steenen ende ontcosten'.

Aen kalck 600; item 72 gl.

Aen yser 263 gl.

Aen scouwsteenende ende plaveysel 25 gl.

Aen den licentmeester soe tot Tricht als tot Dessel 98 gl.

Aen soldernagelen ende andere nagelen 961 gl.

Aen scalien 215 gl.

Aen de mesters 600 min 10.

Aen de timmermans 200 min 5.

Aen de sagers hier tot Balen XVII gl.

Item aen de selve noch XVI gl.

Aen de sscrynwerckers 200 gl.

Aen den smet 255 gl.

Aen den scalijdecker 90 gl.

Aen de steenhouders 150 gl.

Item aen de metsers 8 pont voor 8 amen

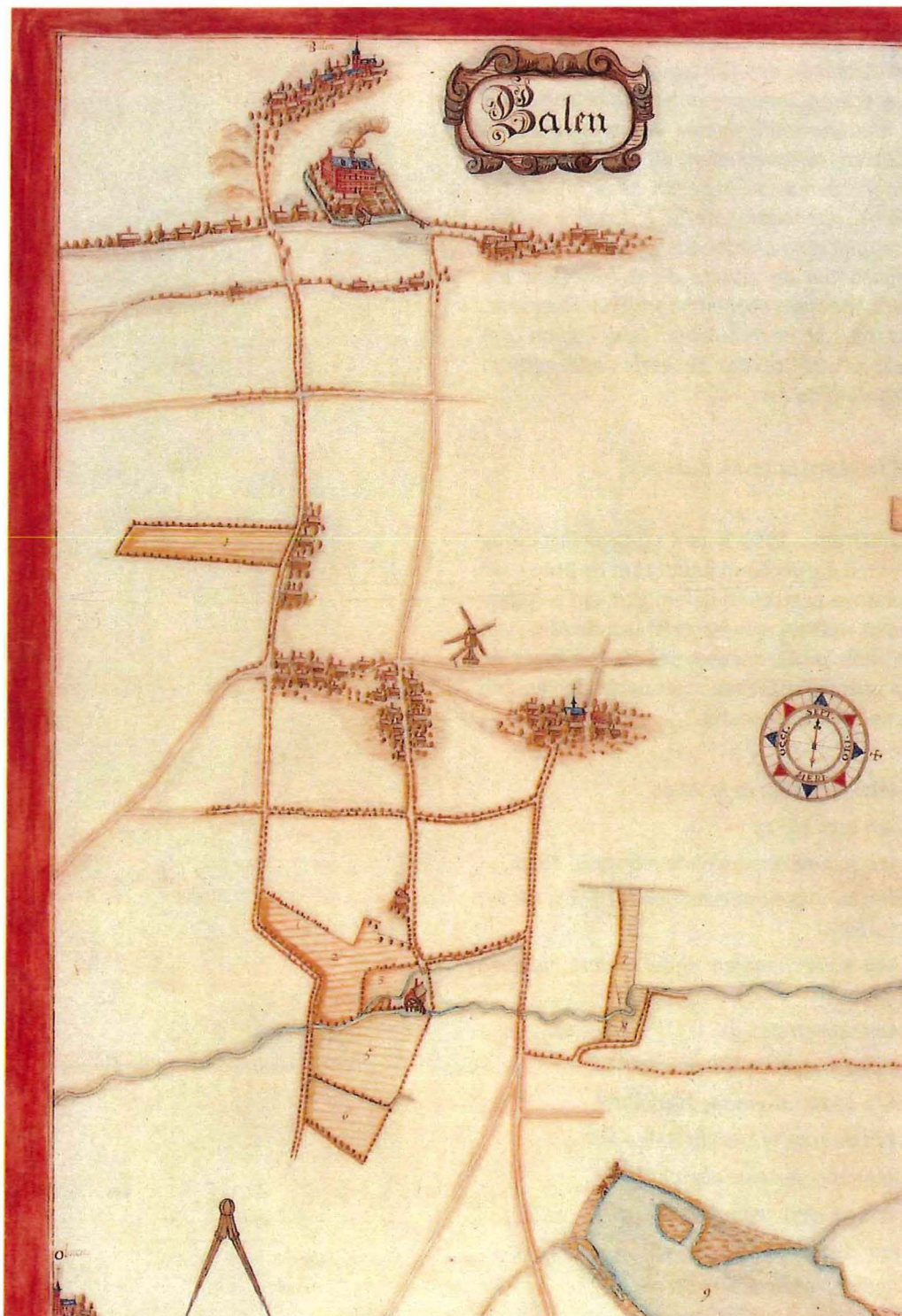
biers.

Item een pont onder den eersten steen.

Item 9 pont aen de timmerlieden voor 9 amen biers.

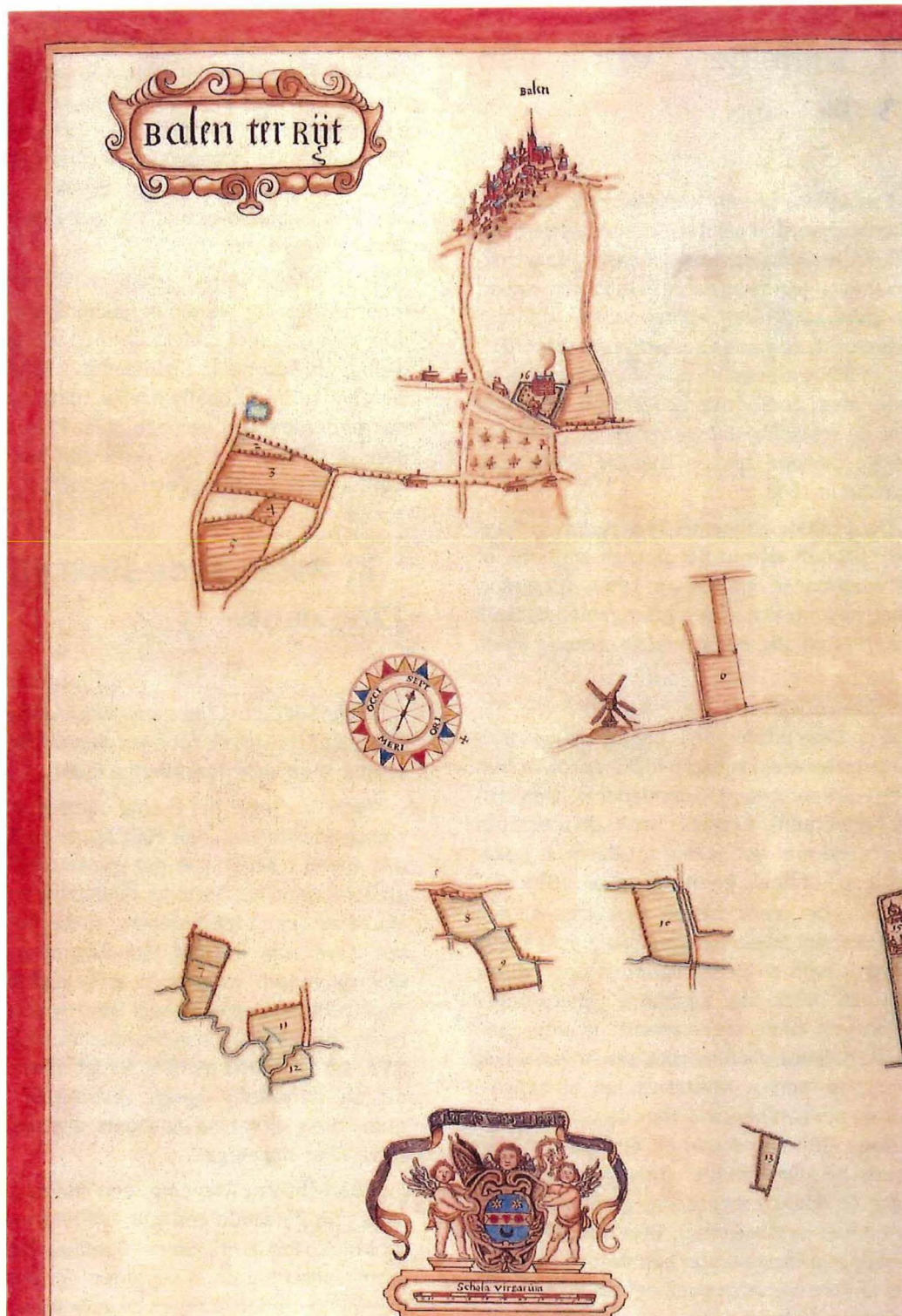
Item XVII gl. Voor den maey.

Bijlage 3
Balen in het Kaartenboek van
Averbode

Bron: VAN ERMEN, E. 1997: kaart 129

Bron: VAN ERMEN, E. 1997: kaart 129

Bijlage 4

Twee schansen op de Rijt¹

1. Definitie van een schans

Een schans of een 'verschansing' kan met zekerheid worden geïnterpreteerd als een oud militair verdedigingswerk, meestal opgetrokken met afgegraven aarde. Historisch gezien zijn deze structuren echter weinig tot niet onderzocht. Ze dienen geassocieerd te worden met militaire troebelen uit de late 16de eeuw, onder meer de Godsdienstoorlogen en vervolgens de scheiding der Nederlanden. Een zeer roerige periode tot en met de Vrede van Munster in 1648.

De grootste concentratie van dorpsschansen² bevindt zich in het huidige Limburg, of het voormalige graafschap Loon. Dit graafschap bevond zich in een grensgebied dat ook in de 17e en 18e eeuw militair onrustig bleef.

---

1 Deze informatie is gebaseerd op informatie ter beschikking gesteld door prof. Dr. Tim Soens (Departement Geschiedenis, Universiteit Antwerpen), waarvoor dank. De specifieke informatie met betrekking tot Balen, is gebaseerd op het boek: Peeters, F. et. al. 1995.

2 De grens tussen een schans, een mottekasteel en een site met walgracht is flue en soms worden deze begrippen door elkaar gebruikt. Voor de algemene interpretatie binnen dit onderzoeksrapport, is uitgegaan van de definitie die naar voor geschoven wordt door prof. Soens. Mottekastelen of castrale mottes zijn kenmerkend voor de volle feodale periode (10e-13e eeuw) en zijn daarenboven steeds heerlijk initiatief (bovendien meestal tegen de dorpsgemeenschap gericht in plaats ter hunner bescherming). Sites met walgracht hebben in principe louter een statusfunctie, en met andere woorden geen defensieve functie. Historisch komen deze gelijktijdig voor met mottekastelen en met schansen.

Kenmerkend voor deze regio zijn de talrijke roversbendes die gedurende deze eeuwen actief zijn, genre 'Bokkenrijders', etc. Balen situeert zich op de grens van het toenmalige graafschap Brabant en het graafschap Loon.

Schansen worden vaak voorgesteld als initiatief van de dorpsgemeenten, waarbij de inwoners zich op deze plekken konden verschuilen en bewapenen in onrustige tijden. Waarschijnlijk zal dit altijd in nauwe samenwerking met ofwel de landsheer (hertog Brabant, prins-bisschop Luik), ofwel met de lokale heer (bv. abdi) gebeurd zijn.

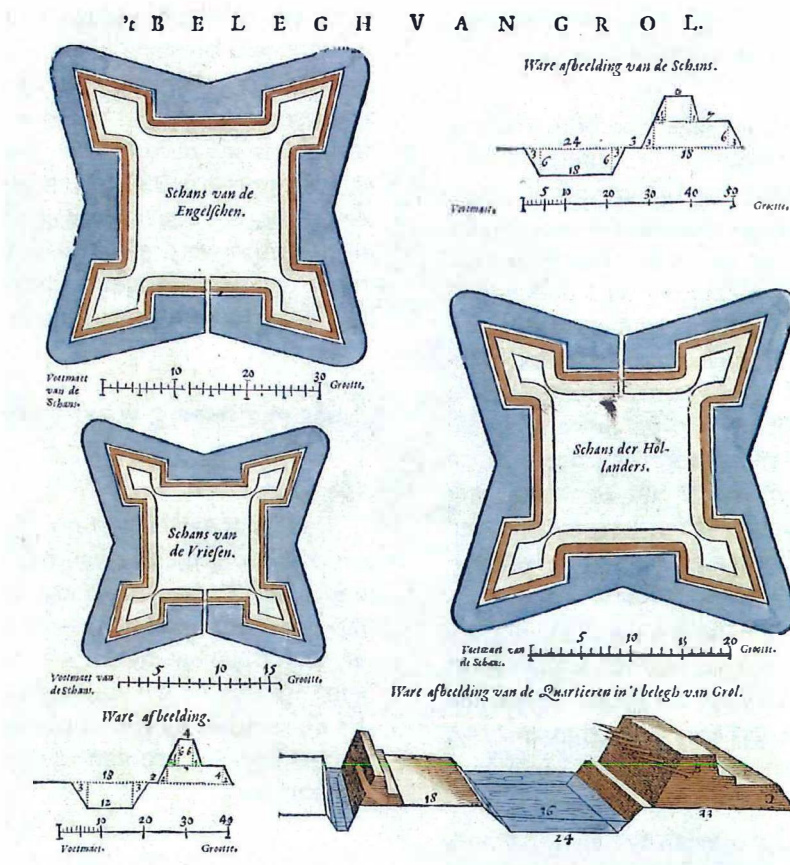
Niet zelden waren schansen stervormig, meestal met vier punten of bastions, omringd door een gracht of andere vormen van verdediging, bijvoorbeeld palissades. Schansen waren in principe onafhankelijk, maar konden ook onderdeel zijn van een linie. Permanent bezette schansen kregen een eigen naam en werden aangeduid met de term 'fort'.

2. Balen in de 16de en de 17de eeuw

In de 16de en 17de eeuw werd ook Balen niet gespaard van de roof- en plundertochten, kenmerkend voor deze roerige tijden.

Toen in 1488 de oorlog uitbrak tussen hertog Maximiliaan van Habsburg en Frankrijk, vielen troepen van het prinsbisdom Luik en Gelderland het hertogdom Brabant binnen. Op 28 oktober 1488 bereikten ze Balen onder het bevel van Everard Van Arenberg. Vele Balense huizen werden in as gelegd terwijl kostbaarheden en veestapel werden gestolen. Daarenboven werd een brandschatting opgelegd van ca. 2.000 gulden. Nadat de troepen uit de dorpskern waren vertrokken, werd onder dreiging van nieuwe raids, verschillende extra eisen opgelegd.

Robrecht van Arenberg, een andere sabelsleper uit hetzelfde geslacht, overviel in 1507 met zijn roversbende Balen. Opnieuw ging een groot aantal huizen in vlammen op. Hiermee nog niet tevreden drongen de geweldenaars in de overgebleven huizen binnen en roofden er

Figuur 4.1 Schematische weergave van de schansen en kwartieren voor de Engelse, Friese en Hollandse troepen tijdens het Beleg van Grol (Groenlo) van 1597, uitgevoerd door Maurits van Oranje.
Bron: J. Blaeu, Atlas van Loon (1649).

alles weg. Vele Balense mannen werden krijgsgevangenen meegevoerd naar Gelderland en werden slechts vrijgelaten na het betalen van aanzienlijke sommen losgeld. Naburige dorpen ondergingen hetzelfde lot.

In 1516 was het de beurt aan Karel van Egmond, graaf van Gelderland, om samen met Robrecht van Arenberg een nieuwe raid te ondernemen op Balen. Opnieuw dienden de inwoners een grote som geld (ca. 4000 gulden) te betalen.

Ook tijdens de godsdienstoorlogen werd Balen niet gespaard en in 1572 diende men 13.567 gulden te betalen aan de legers van Oranje. Na enkele rustige jaren, kwam het rampjaar 1578 toen Balen op 28 augustus werd overvallen door muitende soldaten van de Staten-Generaal. Bij deze gevechten lieten 10 Balense boeren het leven toen zij de plunderaars achtervolgden tot Breda om hun gesto-

len vee terug op te eisen. Hoewel ze onderweg versterking kregen van inwoners uit andere dorpen, moeten ze uiteindelijk het onderspit delven tegen deze legers.

Slechts 21 dagen lagen later, op 18 september 1578, vielen muitende Spanjaarden vanuit Diest Balen binnen. Vele Balenaren werden vermoord, net als talrijke inwoners van aanpalende dorpen die ter hulp kwam gesneld. Bij deze inval werden talrijke inwoners krijgsgevangen gemaakt, die niet zonder een groot losgeld vrijgekocht konden worden. Voor 8 gulden en 9 stuivers, alles wat de Balenaars nog bezaten, werden de priestergewaden teruggekocht. Hoewel de bewapening van de Balense gilden zelfs bestond uit vuurroeren of musketten was alle weerstand tevergeefs. Ook de kerk, waar zelfs de klokken in de verzengende hitten van de brandende huizen wegsmolten, onderging hetzelfde lot. Naast dit alles had

men eveneens af te rekenen met een pestepe-
demie en werden de inwoners geteisterd door
wolvenaanvallen.

Nadat in 1622 het leger van prins Maurits
van Oranje de Kempen was binnengevallen,
trokken regelmatig legerbendes door Balen
die inkwartiering en levering van paarden en
wagens eisten. Vanaf 1636 verplaatste het
slagveld zich nog maar eens naar de Kempen
en Balen werd opnieuw niet gespaard van
oorlogsgeweld. In 1636 werd de quasi volle-
dige voedselvoorraad opgeëist door de ruit-
rij van Koning Philips IV. Op de zware schulden
te kunnen afbetalen, werd een deel van de
heidegronden verkocht. Het Spaanse leger
verbleef ca. 2 jaar in Balen, waarvoor de stad
een lening diende aan te gaan om levensmid-
delen te kopen zijn onderdanen.

Het blijft rustig in Balen tot in 1703 opnieuw
een groot deel van de stad in brand wordt
gestoken, ditmaal door de Franse legers, die
zich in 1746 inkwartieren in de stad. In 1747,
één jaar later, eisten Boheemse kanonniers
300 paarden op.

Door al deze berovingen, branden en brand-
schattingen ontvluchtten velen balenaars hun
dorp. Er bleven slechts 300 gezinnen over van
de oorspronkelijke 959, wat neerkomt op het
vluchten van ca. tweederde van de oorspron-
kelijke bevolking.

Door deze roerige en onveilige tijden, was
Balen quasi verplicht schansen te bouwen
om de bevolking toch enigszins te beschutten
tegen plunderende legers.

3. Oprichten van de Balense schansen

Op het grondgebied van Balen werden niet
minder dan 10 schansen opgericht; een uitzon-
derlijk fenomeen. Niet minder dan 5 schansen
zijn opgericht op goederen toebehorend aan
Averbode, met name: Ter Heyden, De Rijt,
Pastorie van de Rijt, Ongelberg en Scheps.

Tot in 1630 stond de Balense pastorie op de
Scheps. Deze zou de zetel en het laatste over-
blijfsel van "Het hof van Scheps" geweest zijn.

Gezien de grote afstand tussen de pastorie en
de kerk in het huidige Balense centrum, is na
de volledige verwoesting van de pastorie na de
brandstichting in 1630 beslist deze niet herop
te bouwen op deze locatie. Toen de pastoor
Van Hamme in 1633 in Balen kwam, was zijn
eerste zorg het bouwen van een nieuwe pasto-
rie. Hiervoor werd een stuk grond, toebeho-
rende aan de abdij van Averbode, gekozen op
Rijt. Beide locaties groeiden uit tot schansen.

4. Schans van pastorie

De schans van de pastorie is een onderdeel
van het projectgebied van het archeologisch
onderzoek. Wegens de hoogteligging van het
Balense Centrum (36 meter) opteerden de
inwoners in het begin van de 17de eeuw,
voor het laag en nat zuidwaarts gelegen Reid
als de standplaats voor deze versterking. De
krijgsveldloop zorgde voor de bewatering van
de grachten.

5. Schans van de heerd- gangbewoners

De heerdegang- of gehuchtsschans was
gelegen in de noordwestelijke hoek van een
beemd die toebehoorde aan Averbode en had
een oppervlakte van 1 bunder en 83 roeden.

De toegangspoort bevond zich aan de oost-
kant en de nabijgelegen Krijgsveldloop zorgde
voor aan- en afwatering van de vestings-
gracht.

De straatnamen Schans- en Schutterstraat
nabij deze vesting zijn hier wel erg toepas-
selijke gekozen.

De schans bevindt zich vlakbij de woon-
zones Reit en Holven wat duidelijk in tegen-
spraak is met de algemene gangbare mening
als zou dit soort versterkingen steeds ver van
het woongebied zijn opgericht.

Bijlage 5
Foto's uit het opgravingsarchief
1984

**1. Onderzoek op de
waterput van de Pastorie**

1. Voorraadkelder pastorie

1. Zicht op het terrein in 1984

Bijlage 6
Vondstenlijst _____

OCMW Balen – 'De Vest'

DATUM: 08 /09/2011

Vondstnr.	Spoornr.	Sleuf	Vlak of profielnr.	Materiaal	Beschrijving
1	2	2	n.v.t.	Aardewerk, steengoed	
2	LV	3	n.v.t.	Aardewerk	Aanlegvondst uit verstoorde context
3	5	3	n.v.t.	Aardewerk	
4	3	4	n.v.t.	Aardewerk, glas, bot	
5	4	4	n.v.t.	Leisteen, glas	
6	9	4	n.v.t.	Steengoed	
7	15	4	n.v.t.	Aardewerk	
8	4	4	n.v.t.	Aardewerk	
9	5	3	n.v.t.	Aardewerk	
10	12	3	n.v.t.	Aardewerk	

Bijlage 7
Sporenlijst

OCMW Balen – 'De Vest'

DATUM: 08 /09/2011

Spoor- nummer	Sleuf	Vlak	Aard	Vulling (homo- geen – heterogeen)	Textuur	Beschrijving	Vorm	Opmerkingen
Sleuf 1								
1	1	n.v.t.	Vulling	Heterogeen	Zand	Zwartbruin	n.v.t.	Baksteen, bioturbatie
2	1	n.v.t.	Kuil?	Heterogeen	Zand	Zwartbruin	Rond	Baksteen
3	1	n.v.t.	Vulling	Homogeen	Zand	Zwartbruin	Onregelmatig	Bouwpuin
4	1	n.v.t.	Vulling	Homogeen	Zand	Bruin	Onregelmatig	Bouwpuin
5	1	n.v.t.	Vulling	Homogeen	Zand	Grijs	Onregelmatig	
6	1	n.v.t.	Kuil	Homogeen	Zand	Grijsbruin tot Geel	Onregelmatig	Afval
7	1	n.v.t.	Vulling	Heterogeen	Zand	Zwartbruin	n.v.t.	Afval, bouwpuin
8	1	n.v.t.	Kuil	Homogeen	Zand	Geel	Rechthoekig	Afval, bouwpuin
9	1	n.v.t.	Kuil	Homogeen	Zand	Geel	Rechthoekig	Afval, bouwpuin
10	1	n.v.t.	Kuil	Homogeen	Zand	Geel	Rechthoekig	Afval, bouwpuin
Sleuf 2								
1	2	n.v.t.	Kuil	Homogeen	Humeus zand	Donkergrijs, bruine vlekken	Rechthoekig	Baksteen, bioturbatie

[illegible]

Spoor- nummer	Sleuf	Vlak	Aard	Vulling (homo- geen – heterogeen)	Textuur	Beschrijving	Vorm	Opmerkingen
1	3	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijszwart	Rond	Bioturbatie
2	3	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijszwart	Rond	Bioturbatie
3	3	n.v.t.	Gracht	Homogeen	Zand	Groengrijs	Langwerpig	Bioturbatie
4	3	n.v.t.	Gracht of boomval	Homogeen	Zand	Grijs en bruin	Langwerpig	Bioturbatie, intrusief afval
5	3	n.v.t.	Kuil of constructie?	Homogeen	Zand	Donkerbruin	Rechthoekig	Bioturbatie, baksteen- spikkels, aardewerk
6	3	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Humeus zand	Bruin	Rond	
7	3	n.v.t.	Natuurlijk?	Homogeen	Zand	Groengrijs en zwart	Onregelmatig	Bioturbatie
8	3	n.v.t.	Kuil of constructie?	Homogeen	Zand	Lichtbruin	Rond	
9	3	n.v.t.	Kuil of constructie?	Homogeen	Zand	Licht tot donkergrijs	Rond	Bioturbatie, baksteen- spikkels
10	3	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijs	Rond	Bioturbatie

Spoor- nummer	Sleuf	Vlak	Aard	Vulling (homo- geen – heterogeen)	Textuur	Beschrijving	Vorm	Opmerkingen
11	3	n.v.t.	Kuil? Vulling?	Homogeen	Zand	Bruin	/	Bioturbatie
Sleuf 4								
1	4	n.v.t.	Vulling/kuil?	Homogeen	Zand	Donkerbruin	Rechthoekig	Baksteen, leiste
2	4	n.v.t.	Vulling/kuil?	Homogeen	Zand	Groengrijs	n.v.t.	
3	4	n.v.t.	Gracht	Homogeen	Zand	Donkerbruin	Langwerpig	Bouwpuin, aarde- werk, glas
4	4	n.v.t.	Vulling/kuil?	Homogeen	Zand	Donkerbruin	Rechthoekig	Baksteen, leiste
5	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Groengrijs	n.v.t.	
6	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijs	Rond	Bioturbatie
7	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijs	Rond	Bioturbatie
8	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijs	Rond	Bioturbatie
9	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijs	Rond	Bioturbatie, baksteen- spikkels
10	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Bruin	Rond	Baksteen
11	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijs	Ovaal	
12	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Grijs	Rond	
13	4	n.v.t.	Natuurlijk?	Homogeen	Zand	Grijs	Rond	Bioturbatie

Spoor- nummer	Sleuf	Vlak	Aard	Vulling (homo- geen – heterogeen)	Textuur	Beschrijving	Vorm	Opmerkingen
14	4	n.v.t.	Natuurlijk?	Homogeen	Zand	Bruin	Rond	Bioturbatie
15	4	n.v.t.	Kuil?	Homogeen	Zand	Bruin	Rond	Aardewerk
16	4	n.v.t.	Natuurlijk?	Homogeen	Zand	Grijs	Onregelmatig	Bioturbatie
17	4	n.v.t.	Natuurlijk?	Homogeen	Zand	Grijs	Onregelmatig	Bioturbatie

Bijlage 8

Determinatielijst aardewerk

—	Spoornr.	Sleuf	Vlak	Afbeelding	Beschrijving	Bakking	Magering	Datering
					Aardewerksoort Aardewerkgroep Kleur Oppervlaktestructuur + kern Referentie naar type aardewerk Ev. Extra opmerkingen	Oxiderend/ reducerend Soort bakking	Type Korrelgrote Korrelkleur dichtheid	Periode eeuw
1	2	2	1		Steengoed Grijswit met een grijze kern. Bleekgrijze engobe Glad, kern afgelijnd Rood aardewerk Rood Oranjerood tot grijsrood Oppervlak wat ruw, kern niet afgelijnd	Steengoed Klinkend hard Oxiderend Hard gebakken	Niet herkenbaar Zand fijn Overwegend wit en kleurloos Dicht	Postmiddeleeuws of modern ?
2	LV	3	1		Geglazuurd op één zijde Rood aardewerk Rood Oranjerood met grijze buitenlaag, oppervlak is licht bruinrood Oppervlak glad, kern niet afgelijnd Ev. TG 53D Geglazuurd op één zijde	Oxiderend Hard— gebakken	Zand Matig fijn Overwegend wit en kleurloos dicht	Indien TG 53D: laatmiddeleeuws (ten vroegste late 12°E, meest frequent in 15° en 16°E)

						Bakking	Magering	Datering
—	Spoornr.	Sleuf	Vlak	Afbeelding	Beschrijving			
3	5	3	1		<p>Rood aardewerk</p> <p>Rood</p> <p>Oranjerood met grijze buitenlaag, oppervlak is licht bruinrood</p> <p>Oppervlak glad, kern niet afgelijnd</p> <p>Ev. TG 53D</p> <p>Geglazuurd op één zijde, lijkt zeer sterk op fragment met vondstnr. 2</p> <p>Roze aardewerk</p> <p>'Doorniks'</p> <p>Oranjeroze met witte en rode inclusies of fijne lenzen</p> <p>Oppervlak glad, niet afgelijnd</p> <p>TG 67</p>	<p>Oxiderend</p> <p>Hard gebakken</p> <p>Oxiderend</p> <p>Zacht</p> <p>Oxiderend en reducerend</p> <p>Hard</p>	<p>Zand</p> <p>Matig fijn</p> <p>Overwegend wit en kleurloos dicht</p> <p>Zand</p> <p>Fijn</p> <p>Overwegend wit en kleurloos</p> <p>Dicht tot zeer dicht</p> <p>Zand en wat organisch materiaal?</p> <p>Fijn</p> <p>Behalve wit en kleurloos ook grijs tot donkergrijs</p>	<p>Indien TG 53D: laatmiddeleeuws (ten vroegste late 12°E, meest frequent in 15° en 16°E)</p> <p>Tweede helft 15° tot eerste helft 16° E</p> <p>?, lijkt laatmiddeleeuws te zijn</p>
4	3	4	1		<p>Bodem met standring</p> <p>Rode buitenzijde en grijze binnenzijde</p> <p>Oppervlak vrij glad, kern niet afgelijnd</p> <p>Randfragment met gietruit, Geglazuurd</p>			

—	Spoornr.	Sleuf	Vlak	Afbeelding	Beschrijving	Bakking	Magering	Datering
6	9	4	1		(proto)steengoed Donkergrijze tot grijze scherf, bruinige deklaag met wat zwarte vlekjes Oppervlak is glad, kern is niet afgelijnd Ev. TG 71 of 73, als het al ME is.	Steengoed Klinkend hard	Niet herkenbaar	13° tot 15°E indien niet modern
7	15	4	1		Rood aardewerk Rood Bruinrode tot rode wanden, grijze kern Vrij glad oppervlak, kern is afgelijnd Ev. TG 53A Bodem met standring. Zeer donkere glazuur aan binnenzijde.	Oxiderend Hard gebakken	Zand Fijn Overwegend wit en kleurloos Dicht tot zeer dicht	Start late 12° E, bloei 14° E
8	4	4	1		Grijs oppervlak, grijze kern Ruw oppervlak, kern niet afgelijnd	?	Zand Fijn Overwegend wit tot kleurloos dicht	?, zou recent bouwpuin kunnen zijn.

	Spoornr.	Sleuf	Vlak	Afbeelding	Beschrijving	Bakking	Magering	Datering
9	5	3	1		Oranjerood oppervlak, grijze kern Glad oppervlak, kern niet afgelijnd	Accidenteel reducerend?	Zand Fijn Overwegend wit en kleurloos, ook wat kleiige fragmentjes Dicht	?, eventueel cf. vondsten 2 en 3
10	12	3	1		Beide zijden geglaazuurd Steengoed Lichtgrijze tot grijze kern, beige binnenoppervlak, grijswitte glazuur aan buitenkant Glad oppervlak, kern niet afgelijnd Buitenzijde geglaazuurd Rode buitenzijde en grijze binnenzijde Oppervlak vrij glad, kern niet afgelijnd	Steengoed Klinkend hard Oxiderend en reducerend Hard	Niet herkenbaar Zand en wat organisch materiaal? Fijn Overwegend wit en kleurloos	?, lijkt modern te zijn ?, lijkt laatmiddeleeuws te zijn

—	Spoornr.	Sleuf	Vlak	Afbeelding	Beschrijving	Bakking	Magering	Datering
11	7	4	1		Rood aardewerk Rood Oranjerood tot grijsrood Oppervlak wat ruw, kern niet afgelijnd Geglazuurd op één zijde Grijs aardewerk Gedraaid fijn grijs Lichtgrijze wanden, grijze kern, donkergrijs oppervlak Oppervlak glad, kern niet afgelijnd	Oxiderend Hard gebakken Reducerend Hard gebakken	Zand fijn Overwegend wit en kleurloos Dicht Zand Fijn Overwegend wit en kleurloos Dicht	? ?
12	1 boring	4	1		4 fragmenten Rode kern met oranjerode wand, buitenoppervlak donkergeglazuurd, binnenoppervlak oranje geglazuurd Binnenkant glad, buitenkant vrij glad, kern niet afgelijnd	Oxiderend Hard gebakken	Zand Fijn Overwegend wit en kleurloos Dicht	?, waarschijnlijk modern

—	Spoornr.	Sleuf	Vlak	Afbeelding	Beschrijving	Bakking	Magering	Datering
13	1 coupe	4	1		<p>Rood aardewerk Rood Oranjerood tot grijsrood Oppervlak wat ruw, kern niet afgelijnd</p> <p>Geglazuurd op één zijde 5 fragmenten, verschillende recipiënten Wit steengoed, lijkt soort porselein te zijn Fragmenten van verschillende recipiënten Overwegend oxiderend gebakken Rode kern met rood oppervlak, Vrijwel altijd glazuur op minstens één zijde en vaak op beide zijden. Glazuur is van groenig tot bruinrood van kleur, in een aantal gevallen is het glazuur donkerbruin tot bijna zwart.</p>	<p>Oxiderend Hard gebakken</p> <p>Oxiderend Hard gebakken</p>	<p>Zand fijn Overwegend wit en kleurloos Dicht</p> <p>Niet herkenbaar</p> <p>Zand Fijn Overwegend wit tot onzichtbaar Dicht</p>	<p>?</p> <p>Vrijwel zeker modern (eind 19° - begin 20° E)</p> <p>Vrij waarschijnlijk postmiddeleeuws, zo niet modern.</p>

Bijlage 9
Coupelijst

OCMW Balen – 'De Vest'

DATUM: 09 /09/2011

Spoornummer	Sleuf	Vlak	Aard	Vorm	Beschrijving
Spoor 3	Sleuf 2	n.v.t.	Natuurlijk?	onregelmatig	Negatief.
Spoor 4	Sleuf 2	n.v.t.	Natuurlijk	onregelmatig	Negatief.
Spoor 6	Sleuf 2	n.v.t.	Greppel	Afgeronde vorm	Greppel met een maximale diepte van ca. 12 cm. Mooi en sterk afgelijnd.
Spoor 7	Sleuf 2	n.v.t.	Natuurlijk	onregelmatig	Negatief.
Spoor 4	Sleuf 3	n.v.t.	Natuurlijk	onregelmatig	Negatief.
Spoor 6	Sleuf 3	n.v.t.	Natuurlijk	onregelmatig	Negatief.
Spoor 1	Sleuf 4	n.v.t.	Kuil	Ovaal tot rond	Mooi niet verstoord kuilspoor.
Spoor 7	Sleuf 4	n.v.t.	Kuil	Ovaal tot rond	Mooi niet verstoord kuilspoor.
Spoor 8	Sleuf 4	n.v.t.	Kuil	Ovaal tot rond	Mooi niet verstoord kuilspoor.
Spoor 11	Sleuf 4	n.v.t.	Kuil	Ovaal tot rond	Mooi niet verstoord kuilspoor.
Spoor 12	Sleuf 4	n.v.t.	Natuurlijk	onregelmatig	Negatief.
Spoor 13	Sleuf 4	n.v.t.	Natuurlijk	onregelmatig	Negatief.
Spoor 14	Sleuf 4	n.v.t.	Kuil	Ovaal tot rond	Mooi niet verstoord kuilspoor.

Bijlage 10

Overzicht boringen _____

OCMW Balen – 'De Vest'

DATUM: 09 /09/2011

Boornummer	Spoornummer	Sleuf	Vlak	Aard	Diepte boring ¹ in cm	Beschrijving
B 1.1	-	Sleuf 1	n.v.t.	Verifiëren diepte C-horizont	M - B= 80 B - C= 80	
B 1.2	-	Sleuf 1	n.v.t.	Verifiëren diepte C-horizont	M - B= 80 B - C= 83	
B 1.3	-	Sleuf 1	n.v.t.	Verifiëren diepte C-horizont	M - B= 80 B - C= 90	
B 1.4	-	Sleuf 1	n.v.t.	Verifiëren diepte C-horizont	M - B= 90 B - C= 95	
B 1.5	-	Sleuf 1	n.v.t.	Verifiëren diepte C-horizont	M - B= 90 B - C= + 50	Vast in puinlaag op ca. 50 cm.
B 3.1	Spoor 5	Sleuf 3	n.v.t.	Kuil of constructie?	80	Constructie. Vast op puinlaag op ca. 80 cm. Zeer recent materiaal in de boorstalen.
B 3.2	Spoor 8	Sleuf 3	n.v.t.	Kuil of constructie?	65	Natuurlijk spoor.
B 3.3	Spoor 9	Sleuf 3	n.v.t.	Kuil of constructie?	35	Natuurlijk spoor.
B 4. 1	Spoor 1	Sleuf 4	n.v.t.	Vulling/kuil?	45	Kuil met zeer recent materiaal (cf. determinatie aardewerk)
B 4. 2	Spoor 2	Sleuf 4	n.v.t.	Vulling/kuil?	53	Kuil met zeer recent materiaal
B 4. 3	Spoor 4	Sleuf 4	n.v.t.	Vulling/kuil?	130	Vulling. Geen dateerbaar materiaal C-horizont niet bereikt.

1 M-B= afstand Maaiveld tot sleufoppervlak waar de boring is uitgevoerd. B-C = Diepte van de boring tot op het C-horizont.

Bijlage 11

***Plan Proefsleuvenonderzoek
(voorlopige plannen – nog geen
ingekleurde sporen)***_____